

‘Het literaire genootschapsleven in de eerste helft van de negentiende eeuw’

W. van den Berg

bron

W. van den Berg, ‘Het literaire genootschapsleven in de eerste helft van de negentiende eeuw.’ In: W. van den Berg en Peter Zonneveld (red.), *Nederlandse literatuur van de negentiende eeuw. Twaalf verkenningen*. HES, Utrecht 1986, p. 12-45.

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/berg018lite01_01/colofon.htm

© 2004 dbnl / W. van den Berg

Het literaire genootschapsleven in de eerste helft van de negentiende eeuw*

Dicht- en Letterkundige Genootschappen, G.T.! zijn altijd in *Nederland* eigenaardige en populaire instellingen geweest. Uit de behoeften des volks, zijnen drang naar meerdere beschaving en genietingen van den geest ontsprongen, waren zij tevens, hoewel de bloei der Dichtkunst niet altijd aan die der Dichtgenootschappen is verbonden geweest, de altijd opene werkplaatsen van den geest des tijds, en werd hun eigen karakter van zelf naar dezen gewijzigd. Maar terwijl zij de in het volk heerschende stemming en denkwijze vertegenwoordigen, was hunne bestemming om met die geest in waarde te rijzen, te dalen, en daarvan in het rijk der Letteren het willige voertuig te zijn.

Vergunt mij U de bevestiging dezer stellingen in korte trekken aan de hand der Geschiedenis voor te dragen.

Als een enkeling onder u een ogenblik meende, dat ik hier zelf aan het woord was, dan is mijn opzet geslaagd om de eigenaardige communicatiesituatie te illustreren, waarin we tijdens dit symposium met elkaar verkeren: in een aan de negentiende eeuw gewijd gezelschap aandacht geven aan negentiende-eeuwse gezelschappen. Er ontstaat op die wijze de bekende verdubbeling van het cacao-busje: A zegt tegen B, dat C zei tegen D. Dat effect wordt nog versterkt, wanneer u bedenkt, dat de woorden die ik aanhaalde ontleend zijn aan een redevoering die ook al het literaire genootschapsleven tot object had. Ik vraag u, kan het metataliger?

Het citaat stamt uit de *Redevoering over dicht- en letterkundige genootschappen in ons vaderland*, waarmee W. Siewertsz van Reesema, in zijn kwaliteit van algemeen voorzitter van de belangrijkste letterkundige associatie, de *Hollandsche maatschappij van fraaije kunsten en wetenschappen*, op 17 september 1849 te Rotterdam de jaarlijkse algemene vergadering opende.¹ Zijn historisch exposé van het wel en wee van de genootschappen vanaf de rederijders tot aan de contemporaine stand van zaken vloeit overigens voort uit diepe verontrusting. Niet langer kan hij verhelen, dat de genootschappen uit de gunst van het publiek raken:

Worden zij [= genootschappen] niet door velen als hoogstens nutteloos, door anderen als slechts tijdroovend, door sommigen zelfs als schadelijk voor goeden smaak en grondige studie uitgekreten?

De gunst, waarin zij vroeger bij het algemeen stonden, schijnt dalende te zijn, en er zijn teekenen aanwezig, dat deze koelheid nadeelig op den lust en ijver der leden terugwerkt.²

Weliswaar eindigt hij niet in mineur en schetst hij, zoals gebruikelijk, in enkele retorische volzinnen een veelbelovend toekomstperspectief, zijn betoog is niettemin een teken aan de wand.

Hoe anders is de toonzetting van het betoog, ruim veertig jaar eerder, in hetzelfde Rotterdam, dat de gevierde redenaar-predikant J. Scharp afsteekt. Ter gelegenheid van de inwijding van een nieuwe gehoorzaal van het genootschap *Verscheidenheid en overeenstemming* in 1807 vergast hij zijn ruim tweehonderd toehoorders op een forse *Verhandeling over de letterkundige maatschappijen in het algemeen, en dit genootschap in het bijzonder*. Ook hij duikt in de voorgeschiedenis, maar met een radicaal andere taxatie van de eigen tijd. Steunend op een topos in het genootschaps-denken veroordeelt hij individualisme en solisme op wetenschappelijk en artistiek terrein. Toekomstig heil valt alleen te verwachten van een samenbundeling van ieders krachten in genootschapsverband. Daar zijn immers gerenommeerde geleerden bezig om, ‘werkzaam uit dezelfde edele grondbeginselen, gezamenlijk hunne vereenigde pogingen aan te wenden, ten einde driestheid te verbannen, vadzigheid te beschamen, bekrompenheid van ziel en vooroordeel te bestrijden, en ware verlichting, ter eere van den alleen wijzen God, en tot nut en roem van onze Stad, uit te breiden, en meer en meer alle standen te beschaven’.³ Twee genootschapsredevoeringen die op een welkome wijze de onderen bovengrens markeren van de periode waaraan dit symposium is gewijd, beide bol staand van zelfreflectie, maar de jubeltonen uit 1807 zijn in 1849 omgeslagen in crisisgeluiden.

Helemaal onverwacht dient de malaise zich niet aan. Op het eind van de jaren dertig en het begin van de jaren veertig hadden kritische geesten zich al onverbloemd uitgelaten. Ik denk aan Geel die de maatschappijen vergelijkt met ‘uitgebrande kraters, waarin Jan en alleman, jong en oud, zonder gevaar en op hun gemak kunnen zitten’⁴ en hij kon het weten, want hij had jarenlang actief meegespeeld. Ik noem Potgieter, die fel uithaalt naar ‘de onzalige liefhebberij onzes tijds, onzes lands, het vervullen van spreekbeurten, - het houden van redevoeringen, - het verhandelen’ en die de spot drijft met ‘de

zwartgerokte heeren, welke voortdurend den kathedr bestijgen, en mits zij populair spreken, zeer populair, allerpopulairst, toegejuicht worden'.⁵ Ik herinner aan Jonckbloet die de Haagse genootschappen *Diligentia*, *Kunstliefde spaart geen vlijt*, de afdeling van het *Nut* en *Oefening kweekt kennis* op de hak neemt en zijn tirade afsluit met de woorden: 'De hemel beware u voor dichters en letterlievende genootschappen'.⁶ Het wordt echter bittere ernst, wanneer de twijfel de genootschappen zelf binnensluipt en voor en na Van Reesema ook verschillende voorzitters van andere genootschappen, zoals Royaards,⁷ Donders⁸ en Fruin⁹ van het *Provinciaal Utrechtsch Genootschap* in het openbaar het echech belijden en koortsachtig op zoek zijn naar wegen om hun genootschap voor de totale ondergang te behoeden.

Dat proces van geleidelijke aftakeling en zelfs wegvallen van een aantal genootschappen nog voor het einde van de negentiende eeuw valt buiten het bestek van dit symposium. De kritiek van buiten af en van binnen uit verklaart wel mede de marginale aandacht en de enigszins meewariglacherige toon, waarmee de literatuurhistorie over het algemeen het genootschapsleven heeft benaderd. Men heeft zich geconformeerd aan de contemporaine kritische stemmen en dat ging des te gemakkelijker, omdat de literatuurhistorie vanuit een postromantische dan wel natachtig optiek toch al weinig ophad met het literaire bedrijf uit de vroege negentiende eeuw.

In dat opzicht staan de voorlopers van de negentiende-eeuwse genootschappen er relatief gunstiger voor. Te Winkel,¹⁰ Wille,¹¹ Höweler¹² en Kossmann¹³ hebben in algemene zin of meer op één genootschap gericht al veel ontsloten. Er is voor de specifiek letterkundige genootschappen bovendien veel contextueel materiaal aangedragen in de bibliografieën en studies rond de geleerdengenootschappen van Visser,¹⁴ Buursma,¹⁵ Snelders¹⁶ en Mijnhardt.¹⁷ En recentelijk heeft een Utrechtse werkgroep onder leiding van Kloek een zeer welkome bibliografie vervaardigd van dichtgenootschappen uit de periode 1748-1800, compleet met een lijst van uitgaven en een verslag van de uitgeschreven prijsvragen en bekroonde antwoorden met vindplaats.¹⁸

De situatie is voor de negentiende eeuw veel minder rooskleurig: geen bibliografie, zelfs geen aanzet tot een overzicht. De handboekschrijvers geven grotendeels niet thuis. Te Winkel, anders zo'n onuitputtelijke bron, rept alleen even over de rederijerskamers, De Vooy is in één ironische bladzijde met het onderwerp klaar, Knувelder laat het afweten. Het is nogal onthutsend te moeten constateren, dat nog niemand de moeite genomen heeft de geschiedenis van de *Hollandsche maatschappij*

van fraaije kunsten en wetenschappen in kaart te brengen, terwijl er toch een rijk archief voorhanden is. Voor zover de letterkundige genootschappen even oplichten, gebeurt dat in monografieën, gewijd aan negentiende-eeuwse auteurs: Huygens naar aanleiding van Tollens,¹⁹ Schenkeveld in verband met De Clercq,²⁰ De Groot in zijn studie over Van der Palm,²¹ Vis naar aanleiding van Kinker²² en Buijnsters in zijn Feith-uitgave.²³ Daarnaast kunnen met ere genoemd worden de bijdragen die her en der in stedelijke jaarboekjes verschenen zijn, vaak zeer informatief, maar meestal niet vanuit een literairhistorisch perspectief opgezet.²⁴

Is die geringe aandacht terecht en doen we er inderdaad het beste aan deze genootschappen uit de eerste helft van de negentiende eeuw te beschouwen als verweerde graven, die we vandaag, beleefdheidshalve, nog één keer bezoeken? Het is geen oratio pro symposio, wanneer ik die mening niet onderschrijf, sterker, ik denk, dat we ze hard nodig hebben om het wazige literairhistorische beeld van deze periode aanmerkelijk scherper te kunnen stellen. Ter staving van deze bewering wil ik vooral die genootschapsaspecten belichten die literairhistorisch relevant zijn, hetgeen onderbelichting van formele elementen inhoudt. Als voorlopig verslag van onderzoek bevat het nauwelijks conclusies. In dit stadium zijn vragen eerder passend dan stellige uitspraken, maar ter prikkeling van tegenspraak zal ik zo nu en dan de geboden voorzichtigheid uit het oog verliezen.

Nogal onzorgvuldig heb ik tot nu toe steeds *literair* en *letterkundig* door elkaar gebruikt, waar de negentiende-eeuwer alleen de laatste term hanteerde. Er dreigt meer dan een terminologische spraakverwarring, wanneer we elk negentiende-eeuws *letterkundig* als *literair* zouden verstaan. Hun jas valt ons veel te ruim gezien de betekenisafslanking die het begrip *letterkunde* heeft ondergaan en die voor een deel juist in de negentiende eeuw haar beslag kreeg. Met *literair* doel ik op dat segment van de fraaije kunsten, dat door de negentiende-eeuwer werd ondergebracht in de ‘zusterkunsten’ dichtkunde en welsprekendheid. Daar de welsprekendheid meer insloot dan het artistieke proza alleen, is ook die invulling nog ruimer dan gewoonlijk tegenwoordig aan het begrip literatuur wordt gehecht.²⁵ De ‘verzustering’ van dichtkunde en welsprekendheid was in de eerste helft van de negentiende eeuw echter zo sterk, dat een verdere inperking van het laatste gebied op grond van ons literatuurbegrip geen recht zou doen aan de negentiende-eeuwse corpusafgrenzing. Vandaar, dat ik in het vervolg onder literaire genootschappelijkheid alle activiteiten, zowel creatief als reflectief, op

het gebied van de dichtkunde en de welsprekendheid versta, voor zover die in verenigingsverband werden bedreven.

Daarmee is tegelijkertijd beweerd, dat er eigenlijk geen sprake is van raszuivere literaire genootschappen in de negentiende eeuw. Zelfs het prototype, de *Hollandsche maatschappij van fraaije kunsten en wetenschappen*, neemt vanaf het begin de taalkunde mee, en mengt later onder andere de wijsbegeerte en geschiedenis onder haar activiteiten. Hoogstens kan men zeggen, dat in bepaalde genootschappen het literaire aandachtsveld dominant is. Omdat ik geïnteresseerd ben in die literaire component, zal ik, met een schaamteloos voorbijgaan aan de andere activiteiten, nu slechts aandacht hebben voor die genootschappen, waar de dichtkunde en de welsprekendheid een meer dan marginale plaats hebben. Als het zo uitkomt zal ik deze letterkundige genootschappen in engere zin het te kleine etiket *litterair* opplakken.

Slechts vragenderwijs wil ik stilstaan bij de relatie tussen de negentiende-eeuwse literaire genootschappen en hun achttiende-eeuwse voorgangers. We betreden hier met Mangogul uit Diderots *Les bijoux indiscrets* de ‘région des hypothèses’ als we zonder noodzakelijk vooronderzoek gissingen voor feiten willen laten doorgaan.

Is er sprake van continuïteit, langzame verkleuring of een volledige breuk? Het is verleidelijk op grond van enkele manifestaties de vuistregel te formuleren: van achttiende-eeuws dichtgenootschap naar negentiende-eeuws open literair gezelschap. Zo iets klopt redelijk, wanneer men bijvoorbeeld de *Hollandsche maatschappij* confronteert met een orthodox achttiende-eeuws dichtgenootschap, waar de artistieke produktie en receptie zich voltrekken in beslotenheid. Een dergelijke constructie gaat echter voorbij aan het feit, dat in de jaren zestig en zeventig van de achttiende eeuw, veelal in navolging van de geleerdengenootschappen, de instelling, structuur en werkzaamheden van een aantal genootschappen zich wijzigen, zoals ook al in de negentiende eeuw werd opgemerkt.²⁶ Het verlichtingsideaal van de menselijke perfectabiliteit, mits de condities optimaal zijn, lijkt het genootschap als centrum van eensgezinde, onderlinge beschaving een nieuwe bestaansgrond en verse impulsen te verschaffen.²⁷ En het is hetzelfde verlichtingsdenken, dat ook de negentiende-eeuwse genootschappen nog vermag te inspireren. Bovendien blijven veel negentiende-eeuwse genootschappen, hetzij nog stammend uit de achttiende eeuw, hetzij opgericht na 1800, ook uiterlijk angstvallig de opbouwformules en procedures van de vroegere genootschappen volgen: een uitgewerkt ballotagesysteem, differentiatie in het ledenbestand, een gedetailleerde

boeteregeling. Voor zover er een markant verschil is op te merken, zullen wij dat, wellicht, moeten zoeken in een groter prestige en uitstralingskracht op de literatuur zelf die van het negentiende-eeuwse genootschapsleven is uitgegaan. Althans de *Hollandsche maatschappij* opereert tot in de jaren dertig van de negentiende eeuw in het centrum van de literaire bedrijvigheid, terwijl in de achttiende eeuw de genootschappen een meer perifere rol lijken te spelen. Ik ben niet bij machte u iets zinnigs te zeggen over het verspreidingsgebied en de getalsterkte van de literaire genootschappen in de negentiende eeuw. Is er een opmars van de grote steden naar de provincie, bezit elke zichzelf respecterende stad een literair genootschap of een literaire afdeling van een meeromvattend genootschap, zoals wel eens is gesuggereerd? Slechts goed georganiseerd en gemeenschappelijk onderzoek, een tijdrovend bezoek aan gemeentearchieven en bibliotheken, zal uitsluitsel kunnen geven.

Wel mag men ervan uitgaan - het is ook uit de voorafgaande lezingen gebleken - dat de 'geest van associatie', zoals Van Hall het in 1855 noemt,²⁸ Nederland in de eerste helft van de negentiende eeuw nog stevig in haar greep heeft.²⁹ Ook voor de literaire genootschappelijkheid geldt, dat zij ligt ingebed in en nauw verweven is met een algemene sociabiliteit, die zich uitstrekt van de gezelligheidsvereniging/sociëteit³⁰ tout court tot aan de meest uitgesproken geleerdencorporaties. Willen we de pluriformiteit van de literaire sociabiliteit enigszins recht doen en daarbinnen de specifieke genootschappelijke invulling juist taxeren, dan dienen we te bedenken, dat deze genootschappelijkheid gerelateerd is aan en vaak voortkomt uit meer marginale vormen van literaire sociabiliteit, zoals de rederijkerskamers, de retorische gezelschappen of verenigingen voor uiterlijke welsprekendheid,³¹ de toneelverbanden³² en de leesgezelschappen.³³ Even Zohar zou hier spreken van een systeem van systemen, dat als polysysteem weer in relatie staat tot andere polysystemen van artistieke en sociale aard.³⁴

Waarom werden er eigenlijk genootschappen opgericht? Een van de 'ondergeschikte redenen', zoals Van Goudoever in 1843 zegt, is, dat men er plezier aan beleeft, dat men geniet van de genootschappelijkheid. Vrijwel alle genootschappen zijn voortgekomen uit vriendenkringen, die het onderlinge, gezellige verkeer een hoge prioriteit gaven.

Men is hier, als in eenen grooten huisselijken kring, als broeders vereenigd en na volbragten arbeid geeft men zich aan die eensgezinde vreugde en stille genoegens des gezelligen levens over, welke wij van tijd tot tijd behoeven, en die ons levensgenot hier

op aarde verhoogen.³⁵

Na afloop van het verhandelde of voorgedragene blijft men vaak nog geruime tijd bijeen, schuift de stoel aan voor een sobere maaltijd of een goed diner en viert op gezette tijden al dan niet uitbundig feest.

Als de werkgroep *Negentiende eeuw* ooit nog eens een symposium zou willen wijden aan het thema ‘feest’, bijvoorbeeld ter gelegenheid van het tienjarig bestaan, dan vormen de genootschapsactiviteiten op dit punt een onuitputtelijke bron.

Bij de formering van een letterkundig genootschap spelen echter ook serieuzer overwegingen een rol. Vaak formuleert men zijn doeleinden bescheiden: activering, beschaving en oefening, al dan niet in onderlinge competitie, van de eigen groep staan op de voorgrond. Zelfontplooiing en erkenning van kwaliteiten in de binnenwereld van het genootschap zijn toereikend. Dat betekent, dat de afscherming naar de buitenwereld die elke kringvorming eigen is nog wordt gecultiveerd. Men werkt achter gesloten deuren en heeft daar vrede mee. Anderen hebben echter meer pretenties: naast of boven binnengenootschappelijke activiteiten verlangt men buitengenootschappelijke manifestatie, ter instructie, beschaving of esthetische genoegdoening van een groter publiek dan de bentgenoten, vaak ook uit een zucht tot ‘visibility’: in plaats van inkapseling zoekt men de publiciteit.³⁶

Welke van deze twee tendenties uiteindelijk prevaleert lijkt in sterke mate afhankelijk van niveau, naam en faam van de genootschapsleden. Het binnenperspectief past de beginnelingen en de middelmatigen, het buitenperspectief de literaire elite. Vandaar dat lokale recrutering volstaat in het eerste geval, maar een verzameling coryfeeën meestal landelijke werving vergt. Zo ontstaan op grond van doeleinden en aanwezige kwaliteit twee onderscheiden genootschapstypen, ook op letterkundig gebied, die ik, met enige variatie op Bonn³⁷ en Scharp,³⁸ als het meer gesloten en het meer open type zou willen aanduiden. Het eerste type is in de eerste plaats literairsociologisch interessant, het tweede type is daarnaast ook literairhistorisch relevant vanwege de uitstraling en mogelijke doorwerking op een groter en niet geselecteerd publiek.

Op welke type leden men ook mikt, in één opzicht trekken de open en gesloten gezelschappen één lijn: vrouwen zijn als lid vrijwel nooit welkom.³⁹ In dit opzicht vormen de letterkundige genootschappen een typische mannenmaatschappij. Toegelaten tot sommige openbare vergaderingen of dameslezingen, onmisbaar bij festiviteiten, worden zij als werkend lid gewaardeerd en staat geen bestuursfunctie voor hen open.

Voer voor feministes en andere belangstellenden vormen de talloze uitlatingen aan het adres van de vrouw, waarin zij, bedolven onder verbale blijken van respect, genootschappelijk buiten (het) spel worden gezet. Ik geef een tweetal staaltjes. Scharp richt zich in 1807 aldus tot de vrouwelijke gasten, die de inwijding van de nieuwe gehoorzaal opluisteren:

Gij inzonderheid, beminnelijke kunne! zoo wel bewust van den invloed welken gij op onze harten hebt: wij vereeren u als onmisbare wezens voor ons huisselijk belang, genoeg en welvaart, (...), maar zoudt gij ons ook in den wetenschappelijken kring niet van gelijke waarde zijn? - Hoe hatelijk ook aan eenen waarlijk verstandigen man eene letterkundige *Coquette*, eene eigenlijke *Savante* is, zijn wij evenwel te weldenkende om te willen, dat uw vlugge geest, uw fijn gevoel alleen tot den werkzamen spinrok, de nettende vegers en de kasterollen der keuken zouden bepaald zijn. - Gij hebt de bevordering van onzen bloei in handen; spoort, in onze huisselijke en vriendschappelijke kringen, onzen ijver tot beschaving aan; verzacht ons gevoel en zuivert onzen smaak; verdrijft die stroefheid, die ongevalligheid, dat mensenschuwe, hetwel zoo dikwijls aan onze studiën aankleeft, en deelt aan onzen nijveren weetlust die bevalligheid mede, welke de goede Schepper zoo eigendommelijk aan het vrouwelijk karakter heeft geschonken.⁴⁰

De Kempenaer hanteert in 1842, ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van het natuur- en letterkundig genootschap *Prodesse conamur*, een tweetal argumenten, waarom hij ertegen is, 'dat ook uitgelezene uit de schoone helft van het menschelijk geslacht tot deze onzer vergaderzaal zullen worden opgeleid, [...] en dat zij het oor zullen leenen aan onze voordragten, misschien wel, op hare beurt, ons vergasten op de vruchten van haren geest'.⁴¹ In de eerste plaats is zo'n genootschap voor vrouwen zelf niet interessant:

Geloof het niet, dat ik deze pronkstukken der schepping een vijandig hart toedraag, wanneer ik beweer, dat hier hare plaats niet is: vermits de gestrengheid van ons betoog, voor haren verfijnden smaak, te droog; het onvermoeide van ons onderzoek, voor haren levendigen geest, vervelend moet schijnen. (22)

Het tweede argument heeft u vaker gehoord:

Verdenk mij het allerminste, dat ik aan haar geslacht minder rijkdom of kracht der edele vermogens van het verstand, dan aan het onze zoude toekennen; maar vergunt mij, dat ik onze

zwakheid erkennende, het daarvoor houde, dat wij, wanneer zij onze werkzaamheden met hare tegenwoordigheid vereerden, die werkzaamheden al spoedig zouden zien ontaarden. [...] Juist daaruit, dat wij alle gevaar van afleiding en verstrooiing zorgvuldig buitensluiten, en, onzer menschelijke zwakheid bewust, ons zelven de verzoeking besparen; juist daaruit blijkt het welgemeende der belangstelling, welke wij hier voor letteren en wetenschappen aan den dag leggen, en tevens het edelaardige van den werkring, dien wij ons in deze oefenschoole ter taak hebben gekozen.(24)

Anders gezegd, de bloei van een genootschap verdraagt geen vrouwelijke aanwezigheid.⁴²

Op gevaar af mijn vrouwelijk gehoor met deze citaten geheel van de genootschappen vervreemd te hebben, wil ik ter concretisering van het betoogde over meer gesloten en open genootschappen van dominant of partieel literaire aard eerst enkele varianten van het gesloten type aan u voorstellen om te eindigen met een open variant. In beide gevallen kies ik genootschappen die eerst in de negentiende eeuw werden opgericht.

Als eerste variant van het gesloten type noem ik het mini-genootschap *Kunst en vriendschap*, door De Clercq en zijn vrienden in 1813 opgericht en zes jaar later al weer ter ziele.⁴³ Kort van duur, klein in personele bezetting nadert het de nultrap van het genootschap. In twee à driewekelijkse bijeenkomsten oefent men zich in de poëzie door het onderling opgeven en beantwoorden van dichterlijke thema's. Tot de taken behoort uitvoerige schriftelijke kritiek op elkaars pennevruchten en de mogelijkheid tot antikritiek. Een poging om naar buiten te treden via een almanak loopt op niets uit. Wanneer Schenkeveld dit genootschapje niet was tegengekomen in het De Clercq-archief, zouden we waarschijnlijk nooit van het bestaan hebben afgeweten. Dergelijke toevalstreffers doen de vraag rijzen of dit gezelschapje een uitzondering is of juist representatief is voor een veel grotere groep 'stillen in den lande', waarvan de bescheiden nog niet zijn ontdekt of inmiddels al weer verdwenen.⁴⁴

Kunst en vriendschap is, ondanks een negen artikelen omvattend reglement en zelfs berijmde notulen van de tweeënveertig vergaderingen, een voorbeeld van een primitief genootschap, dat eigenlijk is blijven steken in een vriendenkring.

In de tweede variant van het meer gesloten type, het Dordrechtse *Diversa sed una*,⁴⁵ zien we, wat er gebeurt, wanneer de vriendenclub niet uit elkaar valt, maar verder evolueert: eerst naar een leesgezelschap

en vervolgens naar een overwegend literair genootschap op lokaal niveau van een behoorlijke getalsterkte, met aanvankelijk grenzen aan de groei: elf zogenaamde werkende en zesenvijftig honoraire leden.⁴⁶ Opgericht in 1816 vaart het, ondanks twee toenaderingspogingen van de *Hollandsche maatschappij*,⁴⁷ een strikt lokale koers, fuseert in 1850 dan toch uit lijfsbehoud,⁴⁸ maar glijdt in 1887 weer terug naar lokaal/besloten niveau.⁴⁹ Hoofddoel is ‘de beoefening en verspreiding van Nederlandsche Letterkunde en andere fraaije Kunsten en Wetenschappen door gemeenzaam en vriendelijk onderhoud, door de onderlinge mededeeling van den uitslag der nasporingen en werkzaamheden van elk der leden in het bijzonder, door de vrijmoedige opgave van zoodanige bedenkelijkheden; als ieder hunner in zijnen wetenschappelijken werkkring ontmoeten mogt en eindelijk ook, door de voordragt van redevoeringen, verhandelingen, of van eenig ander letterkundig opstel, in gebonden of ongebonden stijl, zoowel op de gewone als op de Lees-vergaderingen’.⁵⁰ In de praktijk houdt dat twee verschillende seances in: in de gewone vergaderingen, streng gereserveerd voor de werkende leden wordt éénmaal per maand aan de hand van een intekenlijst over uiteenlopende vraagstellingen het woord gevoerd en gedebatteerd.⁵¹ Het is interessant te zien, hoe hier dezelfde literaire topics aan de orde komen die in een meer open genootschap de status van prijsvraag hebben: vragen over de uiterlijke welsprekendheid, het blijspel, de satire, de volksverlichting, de goede smaak, onderscheid proza en poëzie, dichtkunde en poëzie, geestdrift en dweperij, de zogenaamde classische en romantische scholen. En als het in de jaren veertig ook *Diversa* minder goed gaat, richt de reflectie zich op het genootschapswezen zelf⁵² en het nut van de prijsvragen. Een inventarisatie en beschrijving van dit titelmateriaal is niet zonder betekenis. Men kan er onder meer uit afleiden in hoeverre men in een lokaal gezelschap openstaat voor de verschillende tendenties binnen de literatuur. Meer dan tweehonderd vragen heeft men zo vanaf 1816 op elkaar afgevuurd en daarvan ook een deel in behandeling genomen. Men participeert dus in de algehele gewoonte om onderwerpen vragenderwijs naar voren te schuiven, maar doet de beantwoording intern af.

Daarnaast zijn er de leesvergaderingen, in zoverre openbaar, dat hier de honoraire leden, via ballotage geselecteerd, worden toegelaten. Al snel maakt men een onderscheid tussen de zogenaamde *heren-* en *dameslezingen*, waarbij op de laatste dezelfde heren verschijnen, maar nu met introducées. Van echte openbaarheid is dus geen sprake: men heeft dank zij de categorie van de honoraire leden als het ware zijn

publiek binnen het genootschap getrokken. Met recht stelt een feestredenaar bij de viering van het 50-jarig bestaan vast, dat het genootschap ‘leven en kracht’ aan de werkende leden ontleent, want zij zijn het die ook weer de spreekbeurten en dichterlijke voordrachten tijdens de leesvergaderingen verzorgen.⁵³ Gerecruteerd uit mensen ‘in bevoorregte kringen, of in den gelukkigen middelstand’, die wars zijn van schittering of ‘boventoon in het gebied der letteren’ noch erop uit zijn ‘den uitslag van belangrijke onderzoekingen aan de geleerde wereld mede te deelen’ kiezen zij bewust voor beslotenheid. In de typering van een insider is het dulce en utile van Diversa ‘gelijk aan de weldaden en vermaken van den huisselijken kring. Zij worden in stilte met een opgeruimd hart genoten, zonder zich naar buiten te vertoonen’.⁵⁴ Het is een attitude die, zoals gezegd, aanspreekt tot 1850, daarna probeert men enkele decennia met weinig enthousiasme het open alternatief.⁵⁵

Een derde meer gesloten variant vormt de *Kunst en wetenschap bevorderende maatschappij V.W.*, in 1806 te Amsterdam opgericht.⁵⁶ Op de afgeslotenheid van dit gezelschap, dat naast taal- en dichtkunde ook de tekenkunst en de muziek behartigde,⁵⁷ valt wel iets af te dingen. In de eerste plaats stelt het zijn toelatingseisen heel wat lager dan het gemiddelde genootschap en laat naast notabelen ook schilders, toneelspelers, kantoorbedienden, kruideniers, boekbinders, onderwijzers etc. toe, tot een maximum van honderdvijftig.⁵⁸ Hoewel lager, ontbrak ook hier de drempel niet: het ballotagesysteem hield zelfs een gesprek onder acht ogen in.⁵⁹ Daarnaast werd de inkapseling ook enigszins doorbroken, doordat er in de loop der tijd vestigingen in Alkmaar, Middelburg en Den Haag ontstonden, die met elkaar in contact traden. Voor het overige vertoont dit genootschap een sterk besloten structuur die zelfs licht-maçonnieke trekken aanneemt. Zo werd de leden die elkaar met *frater*⁶⁰ aanspraken op het hart gedrukt toch vooral niet de zich steeds wijzigende betekenis van de letters V.W. aan buitenstaanders te onthullen.⁶¹

De werkzaamheden bestaan in ‘het beantwoorden van op te gevene prijsvragen, zo in het vak van Taal, als Teekenkunde, in het Corrigeeren, en verbeeteren van met taalfouten doormengde stukken, het verhandelen of voorlezen van nuttige Werken, en het Executeren, van Vocaal en Instrumentaal Muziek’.⁶² Die prijsvragen zijn voor intern gebruik en zorgen voor een wat naïeve competitie tussen de leden van de verschillende afdelingen.⁶³ Wanneer men tot driemaal toe winnaar is geworden van de onderlinge wedijver wacht er een kleine zilveren medaille, vervolgens een grote, en ten slotte een gouden. Dan is men

zo hoog gestegen op de genootschappelijke ladder, dat men voor een bestuursfunctie in aanmerking komt en als beoordelaar mag optreden. Prijswinnaars zijn verplicht hun medailles tijdens de vergadering goed zichtbaar te dragen. Als gold het een sportcompetitie wordt op een bord in het oefenlokaal de stand nauwkeurig bijgehouden. De inkapseling wordt zo gecompenseerd door een interne cultus van veruiterlijking. Eenmaal per jaar wordt tussen de gouden prijswinnaars nog weer een superprijs uitgelooft. Ter beoordeling daarvan werden buitengewoon honoraire leden, waartoe onder anderen Tollens en Kinker behoorden, gemobiliseerd. Het is aandoenlijk om te zien hoe de eerste voorzichtig wordt gesuggereerd niet al te hoge eisen te stellen:

Uit de inzage zal Ued. ontwaren, dat dezelve niet onder de Dichters van den eersten rang kunnen geteld worden, waarop zij, trouwens, ook geene de minste aanspraak maken. Ook de Maatschappij beschouwt zich niet anders, dan als eene oefenschoolen waarin de werkzaamheden zich binnen hare muren bepalen, en niet naar buiten werken. Het is noodig dit bij de beoordeling in het oog te houden!⁶⁴

Men zou nog kunnen denken, dat de Maatschappij toch de publiciteit zoekt op grond van de uitgave van een jaarlijks zakboekje⁶⁵ vanaf 1818, maar dit in eigen beheer uitgegeven almanak-achtige periodiekje staat boordevol genootschapszaken en circuleert alleen in de eigen kring. Het is duidelijk, dat dit genootschap de handen vol heeft aan eigen oefening en geen behoefte heeft aan vertoon naar buiten. Hoe kan het ook anders, waar sommige leden zo timide zijn, dat ze het voordragen van hun geesteskinderen toevertrouwen aan de genootschapsorateur die decennia lang de helpende hand reikt.⁶⁶ De geslotenheid van dit genootschap lijkt voort te vloeien uit zelfkennis.⁶⁷

Illustratief als overgangsvorm van een meer gesloten naar een meer open genootschap is het Amsterdamse *Tot nut en beschaving*, dat zijn leden aanvankelijk uit de joodse gemeenschap recruteerde,⁶⁸ maar ook renommés als Jeronimo de Vries, Kinker en Bilderdijk⁶⁹ aan zich verplichtte. Opgericht in 1808 wil het 'alleenlijk tot de beoefening der Schoone Wetenschappen en Fraaije Letteren strekken, en zich als zoodanig met geene godsdienstige en staatkundige onderwerpen bezig houden'.⁷⁰ Deze laatste toevoeging diende om zoveel mogelijk het image van een joods gezelschap tegen te gaan.⁷¹ Ook hier mondt de aanvankelijke vriendenkring, via een leesgezelschap uit in een volwaardig genootschap, dat zijn leden categoriseert in actieve of werkende en niet-werkende of honoraire leden, voorlopig tot een maximum van

tachtig man. ‘Men vervaardigde,’ aldus de voorzitter J. Teixeira de Mattos in zijn openingsrede bij het halve-eeuwfeest in 1858, ‘en hield verhandelingen, redevoeringen en vertoogen over de verschillende vakken der letterkunde, die later, wanneer het onderwerp en de gelegenheid er zich toe leenden, verdedigd werden tegen de aanmerkingen die de opmerkzame toehoorders daarop hadden gemaakt. Verder hield men voorlezingen, gewijd aan de fraaije letteren, vooral dichtwerken, de geschiedenis, en andere algemeen nuttige kundigheden’.⁷²

Zo hield men zich diepgaand bezig met Blairs Lessen over de redekunde, Sulzers *Theorie der schönen Künste* en de literatuurgeschiedenis van La Harpe. De eigentijdse Nederlandse literatuur kwam ook aan bod naast taalkundige onderwerpen. Evenals in *Diversa sed una* gaf men elkaar stellingsgewijs onderwerpen ter beantwoording op en als men er niet uitkwam, nam men autoriteiten in de arm. Met al die activiteiten beoogde men een tweeledig doel: eerst zichzelf ontwikkelen en beschaven om op die wijze een centrum te creëren, ‘waaruit zich later de stralen der geestverlichting ook op het volk’ zouden verspreiden. Hoewel men verkoos ‘om tot de stillen in den lande te behoren, en slechts schaars en schoorvoetend zich in het openbaar te vertoonen’, waagt men toch al snel die stap: tussen 1821 en 1839 geeft men een viertal genootschapswerken uit. Bovendien treedt men ook naar buiten met prijsvragen, waarvan de bekroningen ook in de genootschapswerken worden opgenomen.⁷³ Op die wijze stapte *Tot nut en beschaving* uit een isolement, dat de meeste genootschappen zichzelf oplegden en speelt het als lokaal gezelschap een beperkt externe rol.⁷⁴

Veel groter is echter de uitstraling van de *Hollandsche maatschappij van fraaije kunsten en wetenschappen*,⁷⁵ die meer dan welk ander gezelschap op onder meer literair terrein aanspraak maakt op de benaming van een meer open gezelschap met een gedeceerde uitstraling op het letterkundig leven in de eerste helft van de negentiende eeuw.⁷⁶ U kent de voorgeschiedenis: op instigatie van het Leidse *Kunst wordt door arbeid verkreegen* fuseert dit gezelschap in 1800 met het Rotterdamse *Studium scientiarum genitrix* en het Amsterdamse *Wij streeven naar de volmaaktheid*.⁷⁷ Later sluiten zich nog het Haagse *Kunstliefde spaart geen vlijt* (1818) en het Dordrechtse *Diversa sed una* (1850) aan. Stuk voor stuk gezelschappen van lokale importantie formeren zij nu een maatschappij met een landelijke functie, waartegen door andere gezelschappen hoog wordt opgezien. Hoewel de verschillende afdelingen hun zelfstandigheid bewaren en hun bijeenkomsten naar eigen inzicht mogen inrichten draaft de maatschappij al snel als een trojka, en later als vier- en vijfspan

door het literaire landschap, waarbij al te afwijkende gangen worden beteugeld door een overkoepelend algemeen bestuur, dat jaarlijks zijn voorzitter en secretaris kiest uit de plaatselijke afdelingen. Dat betekent in de praktijk, dat de afdelingsvergaderingen, die zich tot het winterseizoen bepaalden, veelal volgens eenzelfde patroon gaan verlopen. Men komt bij elkaar om de eigen produktie, in de vorm van verhandelingen en dichterlijke bijdragen, te lanceren of aan te horen.

De *Hollandsche maatschappij* breekt dus met de specifiek dichtgenootschappelijke activiteit van het kritiseren van elkaars produkten. Men ‘oefent’ niet langer, maar treedt op als redenaar of voorlezer uit eigen werk. Tegenover de actieven zitten de passieven. Opvallend is wel, dat het onderscheid tussen werkende en honoraire leden niet langer wordt gemaakt. Reeds in de eerste wetten is er sprake van *beoefenaren* naast *minnaren* van de Nederlandse taal- en letterkunde, die beiden dezelfde status hebben.⁷⁸ De secretaris van de algemene vergadering uit 1811 zegt het zo:

Eene maatschappij van fraaije kunsten en wetenschappen vordert buitendien geenszins een dadelijke medewerking van *alle hare* leden, om inwendig te bloeijen en beschaving en verlichting te verspreiden en zij zijn verre het spoor bijster, die in het *aantal* medewerkers van allen rang, aanleg en bekwaamheid, dezen bloei vermeenen te hebben gevonden. In tegendeel Mijne Heeren! zij is geene bijekorf waarin elk lid door instinct gedreven, door eene kracht buiten hem, het zijne *moet* toebrengen ter instandhouding, maar zij is eene verzameling van menschen tot een en hetzelfde doel, waarvan eenigen door hogeren aanleg, geleerdheid en vernuft, dadelijk werkzaam zijn, anderen daarentegen tijdelijk dat doel bevorderen door te horen, zich te beschaven, den smaak te veredelen en deze gevoelens aan anderen mede te deelen.⁷⁹

Hoe het op zo'n afdelingsvergadering kan toegaan, heeft Huygens uitvoerig beschreven voor de Rotterdamse afdeling, waar Tollens triomfen vierde.⁸⁰ Een vergelijking van de afdelingsverslagen, die door de algemeen secretaris in de notulen werden verantwoord, wijst uit, dat de ‘dadelijk werkzamen’ zich niet alleen roerden in hun eigen afdeling.⁸¹ Met een avondvullend dichtstuk, met fragmenten van een pas bekroonde verhandeling, met een succesvolle redevoering gaat men welgemoed de boer op langs de andere afdelingen en vaak ook nog naar andere genootschappen.⁸² Zo verschijnt Tollens met zijn bekroonde gedicht *De overwintering op Nova Zembla* ook in Leiden en Den Haag, draagt De Clercq delen uit zijn comparatistische verhandeling voor

in Den Haag en Amsterdam. Van der Palm, Van der Hoop, Bake, Van Lennep, ja vrijwel alle coryfeeën reizen de maandelijke of veertiendaagse afdelingsbijeenkomsten af om hun produkten te slijten. En hoe befaamder de dichter of spreker, des te harder wordt er aan hem getrokken. De afdelingen krijgen op deze wijze heel vaak de primeur van nog ongedrukt werk, dat enige tijd later in de werken van het genootschap of elders zal verschijnen. Er ontstaat op deze wijze een uniek literair circuit en dat wint nog aan belang, omdat vrijwel alle vooraanstaande literatoren als lid of als lid van verdienste deel uitmaken van de *Hollandsche maatschappij*. Als men voorts bedenkt, dat de *Maatschappij* in haar bloeiperiode ruim zeshonderd leden telde en de verschillende afdelingen, Leiden voorop, naast de gewone bijeenkomsten op gezette tijden buitengewone vergaderingen inlasten, veelal, wanneer men een gevierd spreker had aan te bieden, dan wordt duidelijk, dat de literaire produktie al in ruime mate werd gereciperd, voordat zij in druk beschikbaar was. Let wel, deze voorschouw vindt plaats in een specifieke communicatiesituatie: zij verloopt van adressanten, getraind in declamatorische presentatie, die als spreker zich direct wenden tot adressaten die geen lezers, maar hoorders zijn. Een dergelijke orale communicatiesituatie verklaart m.i. niet alleen de sterk retorische toonzetting van veel artistieke produkten uit de eerste helft van de negentiende eeuw, maar maakt mede de gebiologeerdheid begrijpelijk door alles wat met de declamatie, uiterlijke welsprekendheid en improvisatie te maken heeft.⁸³ Er is uit die periode een stroom van redevoeringen en verhandelingen voorhanden die aspecten van de welsprekendheid aan de orde stellen. Een nauwkeurig onderzoek naar deze cultus van de welsprekendheid, gerelateerd aan de genootschappelijkheid, is broodnodig en zal de toegankelijkheid tot de poëzie uit dat tijdvak vergroten. Gegevens voor dat onderzoek liggen ook in ruime mate opgeslagen in de werken en het archief van de *Maatschappij*.

Er zijn meer redenen waarom een nauwkeurige bestudering van wat op de lees- en voordrachtsavonden aan de orde kwam de moeite waard is. Ook al resten er in vele gevallen slechts titels,⁸⁴ men kan er goed uit aflezen waardoor men gepreoccupeerd was: de verhouding dichtkunst en wijsbegeerte, de relatie tot de andere kunsten, de nauwe verbintenis met vaderlandsliefde, de huiselijkheid, de interesse in de volksdichter, de middeleeuwen, de zeventiende-eeuwse letterkunde, de geboeidheid door eigentijdse buitenlandse auteurs als DeLamartine, Byron en Scott, maar ook nog Young en Ossian, bezorgdheid om het toneel, belangstelling voor de historische roman en het verschil tussen de classicistische

en romantische poëzie. Bij elkaar en in de context van niet-literaire onderwerpen fungeert dit titelbestand als een barometer van het literaire klimaat, waarop literatuurhistorici en met name receptiehistorici best eens een blik mogen werpen.⁸⁵

Daarnaast verschaffen deze verslagen aanvullende informatie over de literaire carrière van veel auteurs; hun aarzelende start met enkele bescheiden dichtstukjes op een afdelingsleesavond en hun opschuiven naar een dominante positie in het literaire circuit.⁸⁶ Tenslotte geven zij soms plotseling uitsluitel in kleine kwesties binnen de literatuurhistorie: dateringsproblemen bijvoorbeeld zoals ik binnenkort ten aanzien van Geels *Onderzoek en phantasie* hoop aan te tonen.⁸⁷

Nog een enkel woord over de *Hollandsche maatschappij* als overkoepelende organisatie. Eenmaal per jaar werd er per toerbeurt in de afdelingssteden een niet al te druk bezochte algemene jaarvergadering gehouden, waar een tweetal activiteiten onder ressorteerde dat het duidelijkst de openheid naar de buitenwereld markeert: het prijsvrageninstituut en de uitgave van de werken, grotendeels gevuld met de bekroonde prijsvraagbeantwoordingen. De jaarlijkse prijsvragen beperkten zich aanvankelijk tot taal- en dichtkunde, maar bij verruiming van het interessegebied, ook tot uiting komend in de naamsverandering van *Bataafsche maatschappij van taal- en letterkunde* in *Hollandsche maatschappij van fraaije kunsten en wetenschappen*, kwamen daar ook vragen op het gebied van de welsprekendheid, de andere schone kunsten (beeldhouwkunst, schilderkunst en muziek), wijsbegeerte en geschiedenis bij, die volgens een ingenieus systeem afwisselend aan bod kwamen. In de beginfase, zo lijkt het, gaan vooral de leden zelf met de prijzen strijken. Het komt dan herhaaldelijk voor, dat bij openvouwing van het mottobriefje de naam van een der aanwezigen, zo niet die van de voorzitter, wordt onthuld. Erg succesvol verloopt deze activiteit echter niet altijd: vragen in overvloed, maar slechts een geringe respons. Het blijkt een steeds moeilijker affaire: prijsvragen dienen te worden herhaald en worden in arren moede uiteindelijk maar ingetrokken. Bovendien vinden veel binnengekomen inzendingen geen genade in de ogen van de beoordelaars. Ten slotte is er een moordende concurrentie van andere genootschappen. Als de stemmen luider worden, dat deze vorm van activering van kunst en wetenschap achterhaald is, bloedt de prijsvraagmanie langzaam dood. De organisatoren treft geen verwijt. Men steekt heel wat energie in het bereiken van de potentiële beantwoorder. Het gedrukte programma wordt jaarlijks naar meer dan veertig instanties gezonden, waaronder zich een twaalfstal dagbladen bevindt.

Al floreert deze buitenactiviteit later nauwelijks, mijn stelling is, dat de literatuurhistorie de betekenis ervan nog te zeer heeft onderschat. Toon mij uw prijsvragen en ik zal u zeggen wie u bent, lijkt niet overdreven voor de eerste helft van de negentiende eeuw. Zij hebben een onmiskenbare signaalwaarde en illustreren op dezelfde wijze als de afdelingslezingen aandachtsgebieden en probleemvelden. Dat geldt natuurlijk in de eerste plaats de antwoorden zelf. Een klein gedeelte daarvan is verwerkt in het literairhistorisch onderzoek, maar er sluimeren in de publikaties van de *Hollandsche maatschappij* en elders nog talloze responsies die ter reconstructie van het literaire denken het waard zijn gewekt te worden.

Maar ook de prijsvragen zelf, los van een eventuele beantwoording, zijn het onderzoek overwaard. Een uitputtende inventarisatie zou zichtbaar kunnen maken wat men in litteris als problematisch ervoer, waar men de accenten legde en welke oplossingen men impliciet voorstond.⁸⁸ Voor zover we kennis dragen van de prijsvragen beperkt die zich veelal tot de opgaven in periodieken. Als zodanig is de *Konst- en letterbode* een betrouwbare, nog te weinig geraadpleegde gids van alle genootschappelijke prijsvraagactiviteiten. Alleen dient men wel voor ogen te houden, dat dergelijke vermeldingen slechts het topje van de ijsberg uitmaken, omdat de opgave zich beperkt tot de aankondiging van de prijsvragen die uiteindelijk gekozen zijn. Raadpleegt men bijvoorbeeld de notulen van de *Hollandsche maatschappij* dan blijkt vooreerst, dat de leden op de algemene vergadering per aan de orde zijnd vakgebied uit een drietal vragen een keus moeten maken. Dat drietal is op zijn beurt al weer een selectie door het algemeen bestuur uit een veel groter aanbod van vragen die de onderscheiden afdelingen hebben ingebracht. Zo kan het gebeuren, dat voor het vak *Theorie der dichtkunde* meer dan twintig kwesties werden geformuleerd, waarvan er ten slotte slechts één naar buiten doordringt. Gelukkigerwijs zijn de niet uitverkoren vragen meestal in al hun breedvoerigheid terug te vinden in de notulen en later zelfs in voor de leden gedrukte stukken. Wij beschikken daarmee over een schat van gegevens die nader onderzoek ten volle waard zijn. Zij vullen, zo is mijn voorlopige taxatie, heel plezierig het beeld aan, dat de lezingen op de afdelingsvergaderingen opleveren: het probleem van een al dan niet noodzakelijke wijsgerige onderbouwing van de kunst, de relatie van de kunsten onderling, een gebiologeerdheid door alle aspecten van de welsprekendheid, zorgen om de status van het toneel, karaktertrekken van de Nederlandse letterkunde, nieuwe tendenties in de buitenlandse literatuur, volksver-

lichting via verdichting, huiselijkheid en vooral nationaliteitsbesef, gekoppeld aan dichterlijke ventilering.

Hoe een prijsvraagonderzoek ook nog anderszins kan lonen, wil ik illustreren aan Geels *Tafelgesprek over zaken van groot gewicht*. Naar u weet ridiculiseert Geel daar de niet-relevante, onzinnige vraagstellingen die door vlijtige leden ter tafel worden gebracht aan de hand van de vraag *Of de theorie van het Chinesche schrift bruikbaar zou zijn voor onze westerse talen, en of men hiervan eenige voordelen zou kunnen verwachten voor de meer algemeene verbreiding van wetenschappelijke kennis?* Ik heb altijd gemeend, dat deze vraag uit Geels eigen koker stamde om via overdrijving nog harder toe te kunnen slaan. De feiten zijn echter pijnlijker voor de uitschrijvers van de prijsvragen, zoals de notulen leren: in de algemene bestuursvergadering van 14 oktober 1831 levert de Rotterdamse afdeling als taalkundige vraag onder andere in: ‘Zou de theorie van het Chinesche schrift bruikbaar zijn voor onze westersche talen en zou men hiervan eenige voordeelen kunnen verwachten, voor de meer algemeene verbreiding van wetenschappelijke kennis?’

Geen wereldschokkend gegeven, maar voor sommigen onder u wellicht een reden om voortaan de letterkundige genootschappen ook in het onderzoek te betrekken.

Het proces van literaire produktie en receptie wordt te allen tijde in sterke mate geconditioneerd door een verschuivend kader van vooral sociaal/economische factoren. Daarbinnen krijgen steeds andere elementen een favoriete rol toebedeeld: het mecenaat, de salon, het cenakel, het literaire tijdschrift. Binnen de specifiek Nederlandse verhoudingen lijkt in de eerste dertig jaar van de negentiende eeuw de *Hollandsche maatschappij*, waarin producent en recipiënt elkaar heel direct tegenkwamen, zo'n functie te hebben vervuld. Met de opkomst van een nieuwe generatie auteurs rond een krachtig tijdschrift belandt zij op haar beurt in de periferie.

Mijn betoog was erop gericht aan te tonen, dat letterkundige genootschappen literairhistorisch relevant zijn. Dat leidde tot een ongehoord eenzijdige aandacht. Ik haast mij dan ook te verklaren, dat een systematische beschrijving van hun organisatiestructuur, ledenbestand en werkzaamheden volgens de modellen van bijvoorbeeld Roche,⁸⁹ Torcellan⁹⁰ en Im Hof⁹¹ dringend gewenst is. Belangrijker vond ik het echter om op dit moment een literairhistorische interesse te wekken. Ons beeld van de eerste helft van de negentiende eeuw is nodig aan bijstelling toe. Wij zullen daar niet in slagen, wanneer we de literaire

genootschappelijkheid als een *quantité négligeable* blijven beschouwen. Van Reesema's betoog had ten doel het letterkundig genootschap nieuw leven in te blazen. Wij hebben die behoefte niet meer, maar hebben het literaire genootschap wel nodig om de literatuurhistorie nieuwe impulsen te verschaffen. In de nog verse woorden van uw voorzitter: we moeten aan de slag.

W. VAN DEN BERG

Eindnoten:

* Tekst van een voordracht, gehouden tijdens een symposium gewijd aan het *Genootschapsleven in Nederland 1800-1850* op 29 en 30 oktober 1982 te Alkmaar. Tezamen met de andere lezingen oorspronkelijk verschenen in *De negentiende eeuw* 7 (1983), pp. 146/178. Het notenapparaat is licht gewijzigd en aangevuld met sindsdien verschenen secundaire literatuur over het genootschapsleven.

1 W. Siewertsz van Reesema, *Redevoering over dicht- en letterkundige genootschappen in ons vaderland*, Leyden 1850, p. 11. Opgenomen met eigen paginering in *Nieuwe werken der Hollandsche maatschappij van fraaije kunsten en wetenschappen*, derde deel, Leyden 1850. Het verdient aanbeveling de contemporaine reflectie over het genootschapsleven in kaart te brengen. Veel gegevens hierover zijn te vinden in notulen, redevoeringen op jaarvergaderingen en niet te vergeten de tientallen gedenkschriften die ter gelegenheid van het 25-, 50-, en 100-jarig bestaan van genootschappen werden uitgegeven. Natuurlijk zijn deze geschriften veelal hagiografieën, die de mythe van een goedlopend genootschap of willen vestigen of verder willen uitbouwen. Tegelijkertijd vormen zij echter een uitstekende bron voor een verslag van het contemporaine denken over het genootschapswezen.

2 Van Reesema, *Redevoering*, p. 7.

3 *Inwijding der nieuwgebouwde gehoorzaal van het letterkundig genootschap Verscheidenheid en overeenstemming te Rotterdam, op den tweeden van Louwmaand MDCCCVII; Behelzende alle de plegtige aanspraken en bijdragen dien avond voorgelezen, en inzonderheid de inwijdingsredevoering, zijnde eene verhandeling over de letterkundige maatschappijen in het algemeen, en dit genootschap in het bijzonder, door J. Scharp, doktor der godgeleerdheid, predikant en voorzitter der stedelijke schoolcommissie te Rotterdam, lid van de Zeeuwsche en Hollandsche maatschappijen van fraaije kunsten en wetenschappen en van andere godsdienstige en letterkundige genootschappen, in hoedanigheid van lid van verdienste, medebestuurder en voorzitter des gemelden genootschaps. Uitgegeven op last des genootschaps te Rotterdam, 1807, pp. 19/20. Vergelijk ook de volgende uitval tegen de one-man-show: 'wie gevoelt het nu niet, hoe waarlijk weinig waarde de schoonste vermogens, de meest volmaakte kunst en de fijnst uitgeplozene wetenschappen hebben, wanneer die, bij ons zelve, of in een' naauwelijks noemenswaardigen kring besloten, nergens toe kunnen dienen, dan om ons zelve te voldoen, eenige ledige oogenblikken te slijten, onze eigenliefde te voeden en, door de gevolgen van het een en ander, ons in sombere menschenhaters, of lastige *pedanten* te herscheppen, die op anderen uit de hoogte nederzien, vol trotsche ingenomenheid met eigene, het zij ware, het zij dikwijls ingebeeelde meerderheid? Zoo iemand aan deze geleerde dweeperijen waarde hecht, dan noeme hij ook den vuigen gierigaard, die nuttelooze schatten verzamelt en in digtgesloten kisten laat beschimmelen, den lofwaardigsten en nuttigsten vriend der menschen' (27)*

De gedachte van het nut van gemeenschappelijke arbeid krijgt ook visualisering in het genootschapsvignet: een gebouw in de steigers, handwerklieden met diverse bezigheden, een trap omhoog, alles overstraald door de zon.

Bijna 60 jaar later zal Fruin, *Verslag P.U.G. 1865*, zich vierkant tegen Scharps genootschapsfilosofie keren: 'De bewering van *Scharp*, dat wanneer verlichte en kundige

mannen ieder afzonderlijk en op zich zelf werken, zelfs de grootste inspanning geen doel treft, en de schoonste aanleg onvruchtbaar blijft, wordt door de dagelijksche ondervinding gelogenstraft. Niet in de volle vergaderingen der geleerden, maar in de stille afzondering van het studeervertrek worden de groote resultaten der wetenschap verkregen'.(27)

In 1852 had F.C. Donders, *Verslag* P.U.G. 1852, reeds voor het individu gekozen: 'Wie de vruchten van grondige studiën in letteren of wijsbegeerte, in regtsgeleerdheid of staatswetenschappen, van ijverige nasporingen op het gebied der geschiedenis, van onvermoeid onderzoek naar de wetten der natuur in het algemeene eigendom der menschheid inlijft, bevordert ontegenzeggelijk de wetenschap, ook in het oog van den meest kortzigtige. Maar die weg is niet de weg der genootschappen. Hij is die der individuen'.

- 4 Jacob Geel, 'Tafelgesprek over zaken van groot gewigt'. In: *Onderzoek en phantasie. Gesprek op den Drachenfels. Het proza*, ed. C.G.N. de Vooy, Amsterdam z.j. p. 29. Geel is van mening, 'dat de meeste maatschappijen, als leerende, dat wil zeggen, *onderwijzende* lichamen, eigenlijk uitgediend hebben'. Zij hoeven echter voor hem niet totaal te verdwijnen. In de vulkaanbeeldspraak: 'zij zijn fysiek nuttig, en leeren *klimmen*'. Zijn uitval was overigens niet aan dovemansoren gericht. H.J. Roijaards, *Verslag* P.U.G. 1847, Van Reesema, *Redevoering*, J.A. Fruin, *Verslag* P.U.G. 1865, halen zijn woorden al dan niet met instemming aan.
- 5 E.J. Potgieter, *De Gids* 7 (1843), Boekbeoordeelingen, p. 225.
- 6 *Physiologie van den Haag door een Hagenaar*, 's-Gravenhage 1843. Daarin hoofdstuk XIII: Letterkundige (?) Genootschappen. De leden van *Oefening kweekt kennis* hebben op Jonckbloets aanval verontwaardigd gereageerd en willen hem aanvankelijk als lid royeren. Zie hiervoor S.W.F. Margadant, *Geschiedenis van het letterkundig genootschap Oefening kweekt kennis 1834-1934*, Den Haag 1934, pp. 35/37. De *Physiologie* leidde tot nogal wat reacties, ook van anonieme aard. Zie hiervoor P.L. van Eck jr., 'Physiologie van den Haag'. In: *Die Haghe Jaarboek* 1925/27, pp. 201/232. Jonckbloet krijgt bijval in *De physiologie van Den Haag bekeken door een' buitenman*, Amsterdam 1844. Deze ironiseert nog wat verder: 'Dat hij geen vriend is van geleerde genootschappen, neemt gij hem niet kwalijk, lieve Nicht, want ik heb u nog wel eens zien dutten bij de voorlezing van dezen of genen dichter of redenaar. Ook ik duide het hem niet ten kwade: want hoewel ik lid ben van verscheidene dier genootschappen, hoewel ik in vroeger jaren, ook nog al eens ben opgetreden, en met mijne verhandeling in de zak, al de voornaamste steden van het vaderland heb afgereisd, om aan allen, beurtelings, het genot te schenken van de gaven mijnes geestes (zoo als dat bij dichters en verhandelaars gebruikelijk is), zoo ben ik echter geen vriend van geleerde maatschappijen of genootschappen. De Maatschappij tot Nut van 't Algemeen zonder ik hiervan uit'. (62/63) Zie voor aanvullende gegevens over een satirische benadering van het genootschapsleven E.J. Jongejan, *De humor- 'cultus' der Romantiek in Nederland*, Zutphen 1933, pp. 304/316.
- 7 H.J. Roijaards, *Verslag* P.U.G. 1847.
- 8 F.C. Donders, *Verslag* P.U.G. 1852.
- 9 J.A. Fruin, *Verslag* P.U.G. 1865.
- 10 J. te Winkel, *De ontwikkelingsgang der Nederlandsche letterkunde*, dl. 5, 1924.² Hoofdstuk XLV. De dichtgenootschappen, pp. 516/537.
- 11 J. Wille, *De literator R.M. van Goens en zijn kring*, Zutphen 1937.
- 12 H.A. Höweler, 'Het Haagsche dichtgenootschap "Kunstliefde spaart geen vlijt"'. In: *Die Haghe Jaarboek* 1937, pp. 81/169; eerder in enigszins andere vorm, onder de titel 'Uit de geschiedenis van het Haagsche dichtgenootschap "Kunstliefde spaart geen vlijt" 1772-1818', verschenen in *Tijdschrift voor Nederlandsche taal- en letterkunde*, 56 (1937), pp. 97/184.
- 13 F.K.H. Kossmann, *Opkomst en voortgang van de Maatschappij der Nederlandse letterkunde te Leiden*, Leiden 1966. In deze exemplarische beschrijving van de eerste decennia van de Maatschappij, met ruime aandacht voor de 'prosopografie' van de actieve leden, vindt men veel literatuurverwijzingen. Zie voor 13 verschillende aspecten van de Maatschappij ook het *Gedenkboek bij het 200-jarig bestaan van de Maatschappij der Nederlandse letterkunde te Leiden*, Leiden 1966.
- 14 R.P. Visser, 'De Nederlandse geleerde genootschappen in de achttiende eeuw'. In: *Documentatieblad Werkgroep 18e eeuw*, 7 (1970), pp. 7/18.
- 15 J.H. Buursma, *Nederlandse geleerde genootschappen opgericht in de 18e eeuw*, Uithoorn 1978.
- 16 H.A.M. Snelders, 'De beoefening van de natuurkunde door de goeude burgerij uit de achttiende eeuw'. In: *Documentatieblad Werkgroep 18e eeuw*, 31/32 (1976), pp. 3/24. Idem, 'Het Bataviaansche genootschap van kunsten en wetenschappen in de periode 1778 tot 1816'. In: *Documentatieblad Werkgroep 18e eeuw*, 41/42 (1979), pp.62/90.

- 17 W.W. Mijnhardt, 'Veertig jaar cultuurbevordering: Teylers Stichting 1778-± 1815'. In: *'Teyler' 1778-1978. Studies en bijdragen over Teylers Stichting naar aanleiding van het Tweede eeuwfeest*, Haarlem/Antwerpen 1978, pp. 58/111.
- 18 De heer J.J. Kloek ben ik zeer erkentelijk voor zijn bereidwilligheid mij inzage te geven in dit materiaal alvorens het werd gepubliceerd. Zie J.J. Kloek et al., 'Literaire genootschappen 1748-1800'. In: *Documentatieblad Werkgroep Achttiende Eeuw XV/I* [57-58] (1983), pp. 21/89. Sindsdien verschenen er over de achttiende-eeuwse genootschappen de volgende publikaties: B. Thobokholt, *Het taal- en dichtlievend genootschap 'Kunst wordt door arbeid verkreegen' te Leiden, 1766-1800*, Utrecht 1983 en Kees Singeling, 'De gezellige dichter. Over literaire genootschappen in de achttiende eeuw' in *Literatuur* 3 (1986), 2, pp. 93/100.
- 19 G.W. Huygens, *Hendrik Tollens, de dichter van de burgerij*, Rotterdam/'s-Gravenhage 1972; zie ook G.W. Huygens, 'Hendrik Tollens, de dichter en de burger'. In: *Rotterdams jaarboekje* 1956, pp. 193/226; G.W. Huygens, 'Tollens in "Verscheidenheid in overeenstemming"'. In: *Rotterdams jaarboekje* 1962, pp. 216/ 228.
- 20 M.H. Schenkeveld, *Willem de Clercq en de literatuur*, Groningen 1962.
- 21 A. de Groot, *Leven en arbeid van J.H. van der Palm*, Wageningen 1960.
- 22 G.J. Vis, *Johannes Kinker en zijn literaire theorie*, Zwolle 1967.
- 23 P.J. Buijnsters, *Rhijnvis Feith. Het ideaal in de kunst*, 2e druk, Den Haag 1979.
- 24 Zie bijv. S. Duparc, 'V.W.' In: *Vier en dertigste jaarboek van het genootschap Amstelodamum*, Amsterdam 1937 pp. 141/209. A. de Jager, 'Een belangrijke avond van het Rotterdamsche dichtgenootschap.' In: *De tijdspiegel* 1 (1871), pp. 392/405. Het betreft hier een voorlezing van De Jager in de Rotterdamse afdeling van de Hollandsche maatschappij van fraaije kunsten en wetenschappen. A.J. van der Ven, 'Het genootschap "Prodesse conamur" te Arnhem, opgericht 1792'. In: *Bijdragen en Mededeelingen. Gelre. Vereeniging tot beoefening van Geldersche geschiedenis, oudheidkunde en recht*, deel 41 (1938), pp. 154/196.
- 25 Zie hiervoor o.a. Robert Escarpit, 'La définition du terme "littérature".' In: *Le littéraire et le social. Éléments pour une sociologie de la littérature*, sous la direction de Robert Escarpit, Paris 1970, pp. 259/272; René Wellek, 'Begriff und Idee der Vergleichenden Literaturwissenschaft'. In: *Arcadia* 2 (1967), pp. 229/247; G.J. Vis, *Johannes Kinker en zijn literaire theorie*, Zwolle 1967, pp. 32/35. Ter illustratie van de betekenisinkrimping laat ik de bepaling van J.A. de Chalmot (Vervolg op M. Noël Chomel, *Algemeen huishoudelijk, natuur-zedekundig en konstwoordenboek*) volgen door die van J.H. van der Palm (*Redevoering over de zelfkennis, toegepast op de beoefening der letterkunde*).

'Letterkunde [...] is een algemeene uitdrukking, welke de kennis der wetenschappen, schoone kunsten, taalgeleertheid enz. bevat; uit de ruime beteekenis welke dit woord heeft, kan men opmaaken, dat het byna onmogelyk is een volkomen Letterkundige in den striksten zin te zyn, om dat men niet wel ter zelve tyd een doorgeoeffend meetkundige, groot redenaar, uitmuntend dichter, wel geoeffend geschiedschryver en kundig wysgeer kan zyn' (Chalmot, *Vervolg* 474 6a).

'Ik gevoel dat het woord *Letterkunde* een zeer onbepaald denkbeeld uitdrukt. In de eerste plaats scheiden wij de *geleerde* Letterkunde daarvan af en beperken ons tot hetgeen men *fraaije* Letterkunde noemt. Maar deze fraaije Letterkunde heeft wederom hare onderscheiden vakken, dicht- en redekunst; de eerste heeft hare verschillende dichtsoorten, de andere omvat den ganschen prozastijl, en niet slechts de Redenaar, wanneer hij het spreekgestoelte beklimt, ook ieder deftig en bondig, elk sierlijk en bevallig Schrijver; hetzij hij gebeurde zaken te boek stelle; hetzij hij natuurtooneelen, overdenkingen, lessen, bespiegelingen, in gekuischte taal voordrage, moet voor beoefenaar der redekunst gehouden worden: want de welsprekendheid, in haren ganschen omvang genomen, is aan allen gemeen' (*Redevoering*, p. 90).

- 26 In de negentiende-eeuwse terugblikken gaat men ongeveer als volgt te werk: op gezag van Lublink (J. Lublink de jonge, 'Over het vergelijken van de oude en de hedendaagsche dichters'. In: *Algemeen magazijn van wetenschap, konst en smaak* I, stuk 2 (1785), p. 867), die poneerde, dat er tussen 1680 en 1715 meer dan 30 dichtgenootschappen werden opgericht, zonder overigens namen te noemen, situeert men de bloeiperiode in de eerste helft van de achttiende eeuw. Het oordeel daarover is vrij vernietigend, maar men ziet veranderingen ten goede optreden in het laatste tijdvak van de achttiende eeuw. Jeronimo de Vries (*Antwoord op de vraag: welke zijn de vorderingen, welke is de veragtering der Nederduitsche dichtkunde, gedurende de achttiende eeuw, in vergelijking van vroegere tijdperken*. Opgenomen in *Werken der Bataafsche maatschappij van taalen dichtkunde*, deel 3 en 4, Amsterdam 1808/1809) lijkt verantwoordelijk voor die visie, waar anderen, vaak met vermelding van hetzelfde rijtje dichtgenootschappen, zich bij aansluiten (zie bijv. Van Reesema, *Redevoering*, p. 17).
- 27 Zie hiervoor W.W. Mijnhardt, 'Veertig jaar cultuurbevordering'.
- 28 J. van Hall, *Verslag P.U.G.* 1855, p. 1.
- 29 Over de oorzaken van deze sociabiliteit wordt in die tijd verschillend gedacht: Scharp, *Verhandeling*, ziet in de 'aanleg der menschen, om *gezellige* wezens te zijn, een zeer weldadig geschenk des Scheppers, en eene behoefte voor het welgeplaatste hart' (24). Van Reesema, *Redevoering*, beschouwt het als een typisch Nederlands trekje: 'De Nederlanders, ik zeg het een beroemd geleerde na, "zijn een vergaderziek volk". Er ligt voor hen iets opwekkends in het gezamenlijk doen, wat gedaan moet worden. *Nederland* is het land van Vereenigingen en Maatschappijen'. (8). J. van Hall, *Verslag P.U.G.* 1855, valt hem daarin bij: 'Is het niet een eigenaardig kenmerk van ons Nederlandsch volkskarakter: *die geest van associatie...*' (1).
- 30 Ook hier zijn naamgevingen vaak misleidend. De *Nieuwe of Literaire Sociëteit* te 's-Gravenhage, beter bekend als de *Witte* is veeleer een sociëteit tout court geweest, dan een gezelligheidsvereniging waarin de letterkunde een centrale plaats innam. Zie hiervoor A.M.M. Montijn, *Gedenboek der Nieuwe of Littéraire Sociëteit te 's-Gravenhage*, ter gelegenheid van haar honderdjarig bestaan, s-Gravenhage 1902.
- 31 Een onderzoek naar de retorische gezelschappen of genootschappen voor uiterlijke welsprekendheid is een desideratum. Er hebben er in Nederland verschillende bestaan. Het meest bekend is geworden de *Rederijkerskamer voor uiterlijke welsprekendheid*, in 1833 door een twaalfstal studenten opgericht in Leiden. Contemporaine informatie hierover in [L.R. Beynen] *Lotgevallen der rederijkerskamer voor uiterlijke welsprekendheid, binnen Leyden. Gedurende het tweede jaar van der zelve bestaan*. Leyden 1835; Klikspan, 'De Rederijkerskamer voor uiterlijke welsprekendheid'. In: *Studentenleven* 2, pp. 1/33. Nadere informatie vindt men bij J. ten Brink, *Geschiedenis der Noord-Nederlandsche letteren in de XIXe eeuw*, dl. 1, pp. 294/296; J. Dyserinck, *Dr. L.R. Beynen*, 's-Gravenhage 1906, pp. 6/11; Maritha Mathijssen & Frank Ligtvoet, *J. Knepelhout, Opvoeding door vriendschap*, Amsterdam 1980, pp. 16/19. Andere soortgelijke gezelschappen waren *Door oefening grooter* (Amsterdam), *Rhijnvis Feith* (Zwolle), *Erica* (Meppel), *Vondel* (Amsterdam), *Demosthenes* (Weesp), *Melpomene* (Haarlem), *Hooger zij ons doel* (Amsterdam), *L.J. Koster* (Haarlem), *Vondel* (Zaandam), *V.d. Palm* (Kampen), *Bilderdijk* (Alkmaar), *Oefening en vriendschap* (Amsterdam), *Oefening kweekt kennis* (Purmerend), *Bogaers* (Zaandijk), *Apollo* (Haarlem), *Helmers* (Amsterdam), *Mnemosyne* (Den Haag).
- In het Amsterdams gemeentearchief (S953.104) vindt men gegevens over voordrachtwedstrijden die in 1856 georganiseerd werden door het genootschap *Door oefening grooter* ter gelegenheid van het 20-jarig bestaan. In het boekje *Concours van rederijkerskamers en genootschappen van uiterlijke welsprekendheid in ons vaderland* kan men nalezen welke verenigingen op 27, 28 en 29 nov. in Frascati tegen elkaar in het perk traden en welke dichterlijk dramatische fragmenten daarvoor werden gebruikt. Een en ander heeft zoveel succes, dat het Kampense *V.d. Palm* in 1860 ook een wedstrijd organiseert, terwijl *Door oefening grooter* in 1862, ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan weer een voordrachtstoernooi op touw zet. Zeer veel gegevens over deze reciteercolleges, waar het voordragen van dramafragmenten, gedichten en verhandelingen en het improviseren rond opgegeven onderwerpen de hoofdactiviteit vormde, vindt men in *De rederijker. Tijdschrift voor leden van rederijkerskamers, vereenigingen en genootschappen ter bevordering van uiterlijke welsprekendheid*, waarvan vanaf 1855 een zevental jaargangen zijn overgeleverd, het *Rederijkers weekblad. Uitgave onder medewerking van vele letterkundigen* (1864-1875) en het *Jaarboekje voor rederijkers en beminnaars der poëzij* (1857-1885). Zie voor deze declamatorische clubs ook W. van den Berg, 'Sociabiliteit, genootschappelijkheid en de orale cultus' in Marijke Spies (red.), *Historische letterkunde*.

- Facetten van vakbeoefening*, Groningen 1984, pp. 151/170 en Peter van Zonneveld, 'De Rederijkerskamer voor Uiterlijke Welsprekendheid binnen Leiden (1833-1836)' in *Nieuw letterkundig magazijn* 2 (1984), pp. 9/14.
- 32 Zie hiervoor J.A. Worp, *Geschiedenis van het drama en van het toneel in Nederland*, deel 2, Rotterdam 1907; J. te Winkel, *Ontwikkelingsgang*, deel VII, pp. 396/429; H.H. de Leeuwe, 'De toneelspelersopleiding in Nederland in de 19e eeuw' en Ben Albach, 'De Amsterdamse geschreven bronnen van de Nederlandse toneelgeschiedenis'. Beide in *Scenarium* 1 (1977), resp. pp. 9/32 en 92/113.
- 33 In navolging van het buitenland komt ook in Nederland het onderzoek naar de leesgezelschappen op gang. Voor de eerste resultaten van dit zeer omvangrijk, maar uit receptiehistorisch standpunt belangwekkend onderzoeksgebied verwijs ik naar P.J. Buijnsters 'Lesegezelschappen in den Nederlanden' en Henk Reitsma, 'Lesegezelschappen und bürgerliche Emanzipation in Amsterdam', beide in Otto Dann (hrsg.), *Lesegezelschappen und bürgerliche Emanzipation, Ein europäischer Vergleich*, München 1981, resp. pp. 143/158 en pp. 159/180. Een uitgebreidere versie van Buijnsters artikel verscheen onder de titel 'Nederlandse leesgezelschappen uit de 18e eeuw' in P.J. Buijnsters, *Nederlandse literatuur van de achttiende eeuw*, Utrecht 1984, pp. 183/198. Zie nu ook J. van Goinga-van Driel, 'Nuttig en aangenaam: leesgezelschappen in 18e-eeuws Leiden' en Peter van Zonneveld, 'Het leesgezelschap Miscens Utile Dulci te Leiden in de periode 1830-1840', beide in J.A.A.M. Biemans, E. Braches, W.H.R. Koops e.a. (red.), *Boeken verzamelen. Opstellen aangeboden aan Mr. J.H. de Groot bij zijn afscheid als bibliothecaris der Rijksuniversiteit te Leiden*, Leiden 1983, resp. pp. 165/181 en pp. 345/356.
- 34 I. Even Zohar, 'Polysystem theory'. In: *Poetics today* 1 (1979), pp. 287/310. Een Nederlandse introductie tot de polysysteemtheorie vindt men bij José Lambert & Hendrick van Gorp, 'Geschiedenis, theorie en systeem: valse dilemma's in de literatuurwetenschap', in: *Spektator* 10 (1980/81), pp. 514/519. Zie voor andere benaderingen van de sociabiliteit Thomas Nipperdey, 'Verein als soziale Struktur in Deutschland im spätern 18. und frühen 19. Jahrhundert' in: Thomas Nipperdey, *Gesellschaft, Kultur, Theorie*, Göttingen 1976 en Maurice Agulhon, *Le cercle dans la France bourgeoise 1818-1848. Etude d'une mutation de sociabilité*, Paris 1977.
- 35 A. van Goudoever, *Verslag P.U.G. 1843*, p. 2. Van Goudoevers typering van het sociale verkeer als gedragen door *broederschap* en *huiselijkheid* is representatief voor de genootschappelijke zelfreflectie. Men dient echter wel te bedenken, dat de in de notie broederschap gesuggereerde idee van het wegvallen van stands- en statusverschillen in de praktijk slechts beperkte geldigheid bezat, omdat de ballotage al te grote discrepanties uitsloot. De 'gewezen baggerman' J. van Dijk blijft een kleurrijke uitzondering.
- 36 In dit verband wijs ik op de vrijwel vergeten verhandeling van Gerhard Dumbar, *Onderzoek over de middelen om den bloei van letterkundige genootschappen te bevorderen* uit 1794, aangeboden aan de *Maatschappij der Nederlandsche letterkunde*, maar daar ongeschikt bevonden [M.N.L.-archief 375, Leiden]. In 1836 werd dit opstel door H.W. Tydeman vanwege 'menige verstandige aanmerking en wenk' alsnog opgenomen in de *Letter- en geschiedkundige mengelingen*, Zaltbommel 1836. Dumbar laat zich bij zijn aanbevelingen in sterke mate leiden door de beweegredenen die aspirant-leden hebben om toegelaten te worden. Als de belangrijkste movens ziet hij de eer om erbij te mogen horen. Een genootschap moet dan ook geen zoete inval zijn, maar via strenge selectie een werkplaats van een beperkte elite. Zijn betoog bevat verder een pleidooi voor een bescheidener en zinniger presentatie van genootschapspublicaties, een afschaffing van het de creativiteit fnuikende boetesysteem en een organisatie van de beoefende disciplines in een genootschap volgens het door d'Alembert voorgestelde *Système figuré des connaissances humaines*.
- 37 Andreas Bonn, *Antwoord op de vraag: Welke schikkingen kunnen 'er, door de gezamenlijke geleerde Maatschappijen in ons Vaderland, gemaakt worden: om, zonder elkanderen eenig hinder toe te brengen; zonder de eene van de andere; of van eenig opperbewind, afhankelijk te maken; en overeenkomstig met elker oorspronkelijke inrichting, saam te werken tot bereiking van haar gemeen doel: de bevordering van den bloei en de uitbreiding der Kunsten en Wetenschappen?* In: *Verhandelingen uitgegeven door het Zeeuwsch genootschap der wetenschappen te Vlissingen*, dl. 14, Middelburg 1790. Zie voor een samenvattend overzicht van Bonns categorieën W.W. Mijnhardt, 'Veertig jaar cultuurbevordering'.
- 38 Scharp, *Inwijding*, ontwerpt, met verwijzing naar en in aansluiting op Bonn, een vijftal typen: algemene genootschappen met publicitaire activiteit, bijzondere genootschappen met publicitaire activiteit, menslievende maatschappijen, algemene genootschappen zonder vertoon naar buiten, kleinere gezelschappen zonder wetenschappelijke pretentie, waar onderlinge oefening centraal

staat. Mijn zeer globale onderscheid is toegespitst op de specifieke manifestatievormen van het literaire genootschap.

- 39 Hier en daar komt men gegevens tegen over vrouwen die hun gedichten konden voorlezen in genootschapsbijeenkomsten. Het blijven echter uitzonderingen die de algemene regel bevestigen.
- 40 J. Scharp, *Inwijding*, pp. 135/136.
- 41 J.M. de Kempnaer, *Redevoering over de beoefening der letteren en wetenschappen, de edelste bemoeijng voor den beschaafden mensch, gehouden bij de gelegenheid der plegtige viering van het vijftigjarig bestaan van het natuur- en letterkundig genootschap Prodesse conamur, te Arnhem, op maandag 28 november 1842. Te Arnhem 1842*, p. 22. De Kempnaers opmerkingen werden gelanceerd in een betoog, waarin hij de bloei van het genootschap verklaart uit de *soort*, het *getal* en het *geslacht* van de leden. De passus over het *geslacht* (= mannelijk geslacht) is ingegeven door verontrusting over een in 1840 door Robidé van der Aa ingediend, zij het met meerderheid van stemmen verworpen, voorstel om op enkele vergaderingen ook dames toe te laten. Zie hiervoor ook A.J. van der Ven, 'Het genootschap "Prodesse conamur";' p. 173.
- 42 Bij de gerenommeerde geleerdengenootschappen is de houding ten opzichte van de vrouw al niet anders. N.J. Singels, *Gedenkboek van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap voor kunsten en wetenschappen 1773-1923*, Utrecht 1923, verhaalt hoe Bosboom Toussaint in 1876 als kandidaat-lid wordt voorgesteld, maar de directie verwerpt dit voorstel met op één na algemene stemmen. Pas in 1895 worden daar de eerste damesleden toegelaten. Een wel heel neerbuigende benadering moeten de vrouwen van de leden van de *Kunst en wetenschap bevorderende maatschappij V.W.* zich laten welgevalen. Evenmin welkom op de normale vergaderingen, worden zij op de jaarvergadering, na de officiële opening, door de ceremoniemeester binnengeleid onder het zingen van een *Hulde aan de vrouwen* uit de genootschapsbundel. De prijzenregen die de mannen over zichzelf hebben aangeropen daalt nu ook neer op de standvastigen onder de introducées: 'Voor haar betoonde gehechtheid aan de Grondbeginselen van de kunst en wetenschap bevorderende maatschappij V.W., in het getrouw bijwonen van derzelve algemeene jaarlijksche vergaderingen' worden *Hulde*-certificaten in omloop gebracht die door de voorzitter moeten worden getekend. Als de kaart vol is (d.w.z. wanneer men zes jaarvergaderingen heeft bijgewoond) komt men in aanmerking voor een zilveren gedenkpenning. Heeft men in totaal tien jaarvergaderingen uitgezeten, dan verwerft men een tweede zilveren penning en heeft men veertien maal het ritueel aanschouwd zelfs een gouden. In het archief van V.W. (Amsterdams gemeentearchief PA75,84) kan men de sporen van vrouwelijk geduld aantreffen: sierlijke, goudgerande, rode platte hulsjes, waarin de zwarte, rode en blauwe certificaten werden opgeborgen. Mevr. Van Rossum-geboren Van Nie, zo blijkt, heeft na veertien jaar toezien op de activiteiten van haar man de gouden gedenkpenning in ontvangst mogen nemen!
- 43 Zie voor dit genootschapje M.H. Schenkeveld, *Willem de Clercq en de literatuur*, pp. 8/9. Men vindt de portefeuille met stukken van K&V in het De Clercq-archief in de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam. Over de ontstaansgeschiedenis wordt men ingelicht in de toespraak die De Clercq houdt ter gelegenheid van het eenjarig bestaan van de vriendenkring.
- 44 J.H. van Eeghen heeft in *Amstelodamum* 47 (1960), pp. 8/16 een en ander meegedeeld aangaande 'Het genootschap "tot leerzaam vermaak";' dat overigens geen literaire signatuur draagt. Het notulenboek, 'Gedenkschriften' genaamd, is bewaard gebleven en kwam in het bezit van een der nakomelingen van een der leden, mr. Chr.P. van Eeghen. Het lijkt zeer waarschijnlijk, dat ook met betrekking tot meer literaire gezelschappen dergelijk materiaal nog in familiepapieren valt aan te treffen, maar hoe krijgen we het boven water?
- 45 Van D.S.U., dat met andere doelstelling nog altijd bestaat, is een rijk archief voorhanden (gem. archief Dordrecht 99): reglementen en wetten, notulen, correspondentie, financiering, ledenlijsten, jaarverslagen, huisvesting, bibliotheek, bijeenkomsten en werkzaamheden vormen het hoofddeel van het omvangrijke materiaal. Zie voor eigentijdse terugblikken J.G. Veltman, *Feestrede, in Feestviering van het vijf-en-twintigjarig bestaan des genootschaps Diversa sed una op den 8. februarij 1841*, Dordrecht 1841; W.R. Veder, *Toespraak bij gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van het letterkundig Diversa sed una*, Dordrecht 1866. Zie laatstelijk over dit genootschap Boudewijn Büch, 'Zes uitleningen per jaar. De bibliotheek van het leesgezelschap Diversa sed Una' in Boudewijn Büch, *Bibliotheken*, Amsterdam 1984, pp. 109/127.
- 46 In 1825 bepaalt men het aantal leden op vierentwintig, terwijl er aan het getal der honorairen geen grenzen meer gesteld worden.
- 47 Te weten in 1817 en 1841 [zie hiervoor de notulen van de gewone vergadering, archief 99B].

- 48 Zie notulen archief 99B.
- 49 zie hiervoor archief 99K-13.
- 50 Wetten 1817, art. 1. In het *Programma* (1816), waarmee de initiatiefnemers zich tot hun stadgenoten wenden (archief 99, L-3) wordt zichtbaar hoe naast de bekende genootschapsargumenten ook een competitiedrang een rol speelt: ‘Het is daarom, kunstminnende Stadgenooten, dat zich de ondergeteekenden, allen Beminnaars van Kunsten en Wetenschappen, zoo wel uit liefde tot dezelve, als uit ijver, om op het voorbeeld van Alkmaar, Delft, Gouda en zelfs nog onlangs van Breda (gezwegen van Haarlem en het nabijgelegen Rotterdam, die beiden op een aantal luisterrijke Genootschappen mogen roem dragen) ook onze stad niet langer geheel en al achterlijk te laten met een In-rigting [...], dat wij, niet minder ook ter opwekking van den lust voor - als ter aankweeking en beoefening van vaderlandsche letterkunde, ons vereenigd hebben, om den grondslag te leggen tot de oprigting van een Genootschap, het welk, bij verscheidenheid en overeenstemming, het nuttige met het aangename parende, kunst en wetenschap ten algemeenen hoofddoel heeft, en alwaar dierhalve de Beoefenaar der Geleerdheid en de Beminnaar van fraaije Letteren, zoo wel als de Kunstenaar en Koopman, verpozing van hunne dagelijksche bezigheden vinden kunnen met de uitwisseling, als het ware, hunner verschillende denkbeelden, door de lezing eener hetzij wetenschappelijke of zedekundige Redevoering of verhandeling en verder van zoodanige dicht en letterkundige Bijdragen, als daartoe geschikt mogten geoordeeld worden’.
- 51 *Reglement van orde voor de gewone vergaderingen* (1817); art. 7: Ieder der leden is verplicht elk maatschappelijk jaar, ten minste ééne vraag ter beantwoording voor te stellen, of ééne betwijfelde stelling ter ontwikkeling en beslissing op [te] geven. Elk heeft bovendien vrijheid tot het opperen van nog andere vragen en voorstellen. Art. 8: Tot beantwoording van ten minste eene der stellingen, bij Art. 7 vermeld, zijn elk maatschappelijk jaar, twaalf leden verplicht, ten zij iemand hunner verkoos eenig ander wetenschappelijk of letterkundig stuk in de plaats daarvan te behandelen.
- 52 Zie bijv. vraag 158 uit de jaren '40: ‘De mindere bloei van en belangstelling in de werkzaamheden van letterkundige en wetenschappelijke genootschappen is eene niet te betwisten hoe zeer treurige daadzaak. Derhalve wordt gevraagd waaraan dit is toe te schrijven. Komt dit voort uit een achteruitgang in wetenschappelijke en letterkundige beschaving of in eene tijdelijke voorkeur voor meer aangename en zinnelijke kunsten, voornamelijk voor de muziek, welke meer en meer veld wint, of zijn daarvoor ook redenen te vinden in de wijze, waarop die genootschappen werkzaam zijn, en in eene mindere belangstelling bij die geene zelve, welke in die genootschappen als werkende leden zijn opgeschreven; en in 't algemeen welke zijn de redenen van die agteruitgang, en welke zijn de middelen om de vroegere bloei dier genootschappen te herstellen, en op nieuw den belangstelling op te wekken?’
- 53 Onder archiefnummer 99 J-14 vindt men de notulen van de leesvergaderingen. Behalve dames waren hier ook jongelingen welkom, benevens nietstadgenoten, die, mits lid van een ander genootschap, ook spreekbeurten mochten vervullen.
- 54 Veltman, *Feestrede*, p. 21.
- 55 Veder, *Toespraak*, ziet in 1866 nog wel voordelen van de fusering: ‘Dordrecht kon en moest ook in wetenschap en kunst hare plaats innemen in het verbond der zustersteden, haar steunen om wederkeerig door haar gesteund te worden. Het rijk der letteren gedoogde geene uitsluiting - het was een gemeenebest levende door vereenigde krachten. En geene opoffering werd van ons geëischt, - ons Genootschap behield met zijn naam zijne zelfstandigheid, en bezadigd nadenken voerde tot de overtuiging dat hier veel te winnen en niets te verliezen was. [...]. Wij roepen om deze waarheid te staven voor uwe herinnering de genotvolle avonden terug, waarin vreemde Redenaars, leden van andere Afdeelingen der Maatschappij, in ons midden zijn opgetreden’. (10) Veder somt de namen op van o.a. Des Amorie v.d. Hoeven, Van Lennep, Beets, Kneppelhout, Fruin en Pierson en spreekt van ‘een zekere ruilhandel op geestelijk gebied, waarin het verlies zeker niet aan onze zijde is’.
- 56 Van V.W. is een omvangrijk archief voorhanden, grotendeels ondergebracht in het Amsterdamse gemeentearchief [PA 75]. Het 112 nummers omvattende materiaal ($\pm 2 \frac{1}{4}$ strekkende meter!) heeft betrekking op de periode 1806-1903. Daaronder bevinden zich de notulen van de gewone en de bestuursvergaderingen, brievenboeken van uitgaande en inkomende stukken, de wetten en grondbeginselen en de almanakken of jaar- en zakboekjes uit de periode 1818-1866. Voorts beschikt de Amsterdamse Universiteitsbibliotheek nog over aanvullend materiaal [II* C 30]. In Alkmaar zijn de bescheiden van de dochtermaatschappij over de periode 1821-1901 in het gemeentearchief te raadplegen. Zie voor dit genootschap het in noot 24 genoemde artikel van

- Duparc. Zie ook S. Duparc, 'Nieuw verworven stukken betreffende V.W.' in *Amstelodamum. Maandblad voor de kennis van Amsterdam* 24 (1937), p. 153. Voor terugblikken van insiders raadplege men: A. van der Swan, *Feestrede, uitgesproken ter gedachtenis aan het vijftwintigjarig bestaan op den 29ste september 1831* [PA 75, 96] en P.H. Witkamp, *Herinnering ter welkomstgroet bij de vijfenzeventigjarige feestviering* [Idem]. Zie voor Kinkers bemoeienis met dit genootschap A.J. Hanou, 'Kinker en "Vooruitgang door Wetenschap"' in *De negentiende eeuw* 9 (1985), pp. 65/82.
- 57 Het genootschap had aanvankelijk alleen taal- en dichtkundige aspiraties. Al snel werden ook de tekenkunst en de muziek beoefend. Later kwamen er nog departementen voor bouwkunde, wiskunde, natuurkunde, redeneerkunde, kunstmatige voordracht en geschiedenis bij.
- 58 Onder archiefnummer PA 75, 82 treft men een aantal gedrukte circulaire's aan van het hoofdbestuur, waarin ook een opsomming wordt gegeven van de namen van leden die op de nominatie staan toegelaten te worden, compleet met beroep, straatnaam en hun voorstellers.
- 59 Zie voor de plechtige inwijdingsritus en de vragen die daarbij aan de kandidaat-leden worden voorgelegd archiefnr. PA 75, 110.
- 60 Toch kent de broederschap een eigen titulatuur. Wie de kleine zilveren medaille heeft verworven wordt aangesproken als *verdienstelijk frater*, wie in het bezit is van de grote zilveren medaille heet *waardige frater*, de gouden medaille geeft recht tot de aanspraak *frater directeur*.
- 61 De letters V.W. staan voor steeds wisselende begrippen: *Vriendschap streeft naar wetenschap, Vriendschap bevordert hier de werkzaamheid, Verlichting kroont hier werkzaamheden, Vriendschap streeft naar deugd en wetenschappen*, enz. In 1884 heeft men genoeg van dit spelletje en wordt de invulling *Vooruitgang door wetenschap* openbaar.
- 62 *Wetten*, 1808/1809, art. 11.
- 63 De eisen van de prijsvragen zijn niet hoog: bewerkingen van spreekwoorden, een volkslied met als slotregel 'Denk aan Van Speyk', de genoegens van een gelukkig huwelijk, moederliefde en vooral... romances, zoals 'Julia, een hopeloos schreyend Meisje, haren schijn doden Minnaar omhelzende, terwijl hij uit zijnen schijnbaren doodslaap in hare armen ontwaakt'. Meestal dringt men aan op beknoptheid, 12 regels is voor een romance in 'de stijl van Bellamy' voldoende.
- 64 Aldus J. Koning in een brief van 6 dec. 1829. Kinker wil van zijn kant het de leden ook niet al te moeilijk maken. Als buitengewoon honorair lid gevraagd een prijsstof voor de combattanten op te geven, formuleert hij, aan 'de beoordeeling van het Hoofdbestuur overlatende, om te beslissen of zij voor de krachten der naar de prijsdingende leden berekend zijn', als taalkundige vraag: 'Het overbrengen in goed proza van het dichtstukje van Antonides van der Goes, getiteld *De Teems in brand* en als dichtkundige opdracht: "Het overbrengen uit proza in verzen van de twee eerste §§ van Stijls *Opkomst en bloei der vereenigde Nederlanden*".'
- 65 Van deze zakboekjes bevindt zich een set in het gemeentearchief te Amsterdam (PA 75, 97/98) en ook één in Alkmaar. Interessanter dan de bekroonde *Mengelingen* zijn de levensbeschrijvingen van beroemde Nederlanders, waarmee de uitgave steeds wordt besloten.
- 66 Als genootschapsorateur fungeerde de toneelspeler C. van Hulst, die onder meer tot taak had de prijsverzen voor te dragen en die zelf altijd een bijdrage paraat moest hebben voor het geval dat een lid zijn verplichtingen niet nakwam.
- 67 Vergelijk ook de woorden, die Van der Swan, *Feestrede*, ontleent aan het *Beknopt verslag zoo van den oorsprong en voortgang, als van den aard en de strekking, der kunst en wetenschap bevorderende Maatschappij onder de zinspreuk V.W.*: 'Eenvoudig in haren oorsprong, maar verbazend in *aantal van Leden* toegenomen, kan deze Maatschappij, als geheel in zich zelve besloten, met geen grond eene juiste beoordeeling van haren aard en bedoelingen verwachten: alles, wat haar naar buiten kenbaar gemaakt heeft, zijn slechts toevallige uitvloeiselen, en ontberen dus dien uiterlijken vorm, waardoor zich iedere Maatschappij, welke zich onmiddellijk onderscheidt, eenig gezag weet te verwerven. Het zij ondertusschen verre van toe te geven, dat die stille afzondering, welke zij verkozen heeft boven eene uiterlijke onderscheiding, dikwijls met moeite staande gehouden, hare volstreckte minderheid zoude bewyzen; en nog is het onbeslist, of, indien zij het tegenovergestelde verkozen had, haar bestaan niet nutteloozer zoude geweest zijn' (29).
- 68 Een aantal bescheiden van *Tot nut en beschaving* is aanwezig op het gemeentearchief te Amsterdam, o.a. de wetten (archiefnr. S953.109) en een verslag van de feestelijke viering van het 50-jarig bestaan (archiefnr. S296). Van belang is hier de *Openingsrede* van de toenmalige voorzitter J. Teixeira de Mattos.

- 69 Teixeira de Mattos, *Openingsrede*, hierover: ‘Vooral Bilderdijk, [...], scheen in *Tot Nut en Beschaving* een kring naar zijn hart gevonden te hebben, waar hij zijn voorbeeldelooze geleerdheid en zijn in ons land nog altijd onovertroffen dichtvuur kon ten toon spreiden, zonder tevens daarbij bezwadderd te worden door het gif van afgunst en jaloezy, dat zijn leven zoo zeer heeft verkort! Jarenlang woonde hij bijna elke vergadering bij, altijd gereed mede te werken tot het doel, dat men zich hier voor oogen stelde’ (37).
- 70 *Wetten*, art. 1.
- 71 De joodse initiatiefnemers waren na de reeks van staatsomwentelingen zo naïef te menen, ‘dat nu de slagboom zou vallen, die hen nog altijd buiten den kring der toenmaals in Amsterdam zoo veelvuldig bloeiende letterkundige vereenigingen hield gesloten’. Affiniteit met de doelstellingen dreef hen in de richting van de *Maatschappij tot nut van 't algemeen*, maar daar was de ‘belijder van de Mosaische godsdienst’ alleen welkom, wanneer hij zijn karakter zou verloochenen. P. van Hemert, *Lektuur bij het ontbijt en de theetafel* 7e stuk (1806), viel scherp uit tegen deze discriminatie: ‘Ik ken eenige Joden, die het Christendoms tot sieraad verstrekken zouden, zoo zij uit Christen ouders geboren waren, doch die nu, daar zij uit Joden geboren zijn, door de Christenen op zekeren afstand worden gehouden. De Christen, alle paden van bevordering voor zich effen en gebaad vindende, kan zich niet voorstellen met hoe vele moeite en hindernissen de Jood te kampen heeft, om in eenig vak van kunst en wetenschap vooruit te komen. Immers nog tot den huidigen dag houdt men de Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen* en *Felix Meritis* voor hen gesloten! Hoe, maken de Joden geen deel van het algemeen uit, of kunnen zij, omdat zij Joden zijn, geene verdiensten hebben? Waarom opent men de deur niet voor den Jood, die zich door kennis en goede zeden onderscheidt? Is dit van den Christen te veel gevegd? Waren het alleen de domme Christenen, men zoude de schouders er bij ophalen; maar ook zij, die zich *verlicht, wel opgevoed, geleerd* noemen, doen hetzelfde’. (Geciteerd in *Jubileum der emancipatie van de Israëlitin in Nederland 2 sept. 1796-1846*, Amsterdam 1846, pp. 18/19.) Ondanks de pogingen van de leden het genootschap geen specifiek joodse signatuur mee te geven, wordt het wel als zodanig beschouwd. Dat leidt o.a. tot een refutatie van A.S. van Nierop in *De Jaarboeken voor de Israëlitin in Nederland* 4 (1838). Na citering van de doelstelling van het genootschap stelt hij dat *Tot nut en beschaving* ratione materiae ‘geene israëlitische inrigting’ genoemd kan worden. Ratione personae moet worden toegegeven, dat de stichters joden waren en dat de meeste leden ook nog behoren tot ‘de portugeesch- en hoogduitsch israëlitische kerkgenootschappen’, maar omdat er geen geloofsbelijdenis verlangd wordt en ook figuren als Bilderdijk, Westerbaan, Wiselius, Kinker, De Vries en Van Hall lid waren of zijn, gaat het niet aan het als een specifiek joodse organisatie te beschouwen. De begrijpelijke verwarring werd bovendien in de hand gewerkt, omdat er sinds 1816 ook een echt joods letterkundige vereniging ‘Tongeleth’ (=... Nut) bestond, waarvan S.I. Mulder, die ook in *Tot nut en beschaving* een drijvende kracht was, medeoprichter was. Tussen beide verenigingen bestond overigens geen contact. Zie voor dit genootschap I. Maarssen, ‘Tongeleth’ een joodsche letterkundige kring in de XIXe eeuw’ In: *De vrijdagavond. Joodsche weekblad* 1, nr. 25, pp. 390/393 en 35, pp. 135/137, 146/148 en 199/201. Ik dank de heer F.J. Hoogewoud van de Bibliotheca Rosenthaliana voor zijn attendering op het artikel van J. Maarssen en de brief van A.S. van Nierop.
- 72 J. Teixeira de Mattos, *Openingsrede*, p. 29.
- 73 *Werken van het letteroefenend genootschap: Tot nut en beschaving*, deel 1, Amsterdam 1821, deel 2, 1825, deel 3, 1831, deel 4, 1839. Verreweg de meest interessante bijdrage is de prijsverhandeling van S.I. Mulder, *Over de kunst van vertalen*, deel 2, pp. 103/170.
- 74 De neergang van het genootschapsleven infecteert in de jaren '40/'50 ook *Tot nut en beschaving*. De *Feestrede* van I.M. Calisch ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan wordt er, met al weer een verwijzing naar Geel, door versomberd: ‘Is het wonder, dat te midden van dien drang naar nieuwhed en SPOED, de oude, deftige, doch langzaam werkende letterkundige genootschappen aan het kwijnen sloegen? dat men nu ja, door overlevering, door de achtbaarheid aan den ouderdom der leden, aan zijn lidmaatschap getrouw bleef, maar dat het vuur en de ijver, die de letteroefenaar eens bezielde, meer en meer verzwakten en het woord des leidschen hoogleeraars eene waarheid werd, dat de letterlievende kringen *uitgebrande kraters* zijn? Ook het letteroefenend genootschap *Tot nut en beschaving* deelde in die slaapziekte, in de zedelijke kwijning. [...]. Men hield het, voor onnoodig hier te komen hooren, wat men immers te huis zoo gemakkelijk kon lezen, en even als er bij gebrek aan een klager geen regter is, zoo kwam, bij ontstentenis van een hoorder, ook gebrek aan lezers. Vergetende dat de *letter doodt* en het

- woord alleen levend maakt, meende men dat het huisvertrek of de studeerkamer ruimschoots in de levendige voordragt kon voorzien' (72/73).
- 75 Het rijke, zij het niet volledige, nog nauwelijks geëxploreerde, archief bevindt zich in de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam. Van het veelsoortige materiaal noem ik de notulen van de algemene vergaderingen uit de periode 1800-1861, brievenboeken, wetten, naamlijsten, afdelingsverslagen (zeer onvolledig), prijsvraagbeantwoordingen met soms beoordelingen. Helaas zijn niet alle stukken onder één archiefnummer bijeengebracht. Via de kaartenbak op de afdeling *Zeldzame en kostbare werken* kan men onder het hoofdje *Hollandsche Maatschappij van fraaije kunsten en wetenschappen* toegang verkrijgen tot het materiaal.
- 76 Er bestaat, zoals gezegd, nog geen monografie over de *Hollandsche maatschappij*. Contemporaine overzichten geven J. de Bosch Kemper: 'Redevoering bij gelegenheid van het vijftigjarig feest der Hollandsche maatschappij van fraaye kunsten en wetenschappen', in *Het vijftigjarig bestaan der Hollandsche maatschappij van fraaye kunsten en wetenschappen, gevierd te Amsterdam den 21. september 1850*, Leyden 1851 en L.A.J. Lamberts Hurrelbrinck, *Beknopt overzicht der geschiedenis van de Hollandsche Maatschappij van fraaie kunsten en wetenschappen 1800-1900*, zonder plaats en jaar. Binnenkort hoop ik uitvoeriger dan hier mogelijk is aandacht aan de *Hollandsche maatschappij* te schenken. Zie recentelijk over deze maatschappij Peter van Zonneveld, 'Letterkundig genootschapsleven in Leiden 1830-1840' in *Jaarboekje voor geschiedenis en oudheidkunde van Leiden en omstreken* 77 (1985), pp. 61/79 en W. van den Berg, 'Bilderdijk maatschappelijk beschouwd' in M. van Hattum, L. Strengholt en Peter van Zonneveld (red.), *Folia Bilderdijkiana. Bladen voor Bosch*, Amsterdam 1985, pp. 49/54.
- 77 Zie voor de beweegredenen van de fusering en de inrichting van de maatschappij in de eerste fase de voorrede van de algemeen secretaris D.M.G. Heldewier tot het eerste deel van de *Werken der bataafsche maatschappij van taalen dichtkunde*, Amsterdam 1804.
- 78 *Wetten* 1801, Hoofdstuk I, § 1 'Het oogmerk dezer Maatschappij is den opbouw en de beoefening van de nederduitsche taal- en dichtkunde te bevorderen. § 2. Dezelve wordt zamengesteld uit beoefenaren en beminnaren van de nederduitsch taal- of dichtkunde, die het oogmerk der Maatschappij, ieder naar zijn vermogen, zoeken te bevorderen, elkander in gezegden bijeenkomsten, de voortbrengselen van hunnen taal- of dichtlievenden arbeid mededeelen'.
- 79 Zie notulen algemene vergadering 14 september 1811 [archiefnr. II C* 17]. Het was de gewoonte dat op de algemene jaarvergadering de voorzitter opende met een dichtstuk of redevoering, waarna de secretaris de activiteiten van het afgelopen jaar de revue deed passeren. Sommigen, zoals hier I.A. Weyland, grijpen de gelegenheid aan tot algemene reflectie over het genootschapsleven.
- 80 G.W. Huygens, 'Hendrik Tollens, de dichter en de burger'. In: *Rotterdams jaarboekje* 1956, pp. 193/226, waar de afdelingsvergadering van 29 okt. 1807 wordt gereconstrueerd.
- 81 De secretarissen van de afdelingen zonden een verslag van het wel en wee van hun afdeling naar de algemene secretaris. Deze maakte er een samenhangend verhaal van, waarbij in de beginjaren slechts in globale termen over de voordrachten en verhandelingen per afdeling gesproken werd. Later werd het gewoonte details over data en onderwerpen te verschaffen.
- 82 Er zijn diverse 'verhandelaren' die ook in *Felix Meritis*, de *Maatschappij der Nederlandsche letterkunde* en kleinere lokale gezelschappen hun verhaal komen afsteken.
- 83 J. te Winkel, *Ontwikkelingsgang* 7, pp. 82/83, merkt naar aanleiding van de rederijkerskamers die rond het midden van de negentiende eeuw als paddestoelen opschieten op, dat het karakter van de poëzie onder invloed daarvan zich wijzigt, omdat de dichters zich nu gingen toeleggen op gedichten die voor voordracht geschikt waren, 'hetgeen duidelijkheid van voorstelling en vloeïendheid van taal bevorderde, maar ook tot rhetorische schildering verlokte en de dichters verleide, meer op het gevoel te gaan werken, dan met een zuiver genieten van kuntschoon overeen te brengen was'. Ik wil niet ontkennen, dat de rederijkerskamer die invloed bezaten, maar ik denk, dat hier eerder sprake is van een voortzetting van een praktijk, die in het genootschapsleven in de eerste helft van de negentiende eeuw al in sterke mate was gecultiveerd.
- 84 Het was, helaas, niet de gewoonte een exemplaar van een gehouden voordracht aan te bieden voor het archief van de maatschappij. Het kwam echter herhaaldelijk voor, dat geslaagde bijdragen in de periodieke pers een plaats kregen. Naam en titel in de notulen vormen zo een belangrijke aanwijzing om bepaalde voordrachten alsnog op het spoor te komen.
- 85 Een serieus onderzoek naar het titelbestand van de bijdragen in proza en poëzie zou zich niet moeten beperken tot de *Hollandsche maatschappij*, maar ook de gegevens uit *Felix Meritis*, de *Maatschappij der Nederlandsche letterkunde*, *Diversa sed una* etc. dienen te verwerken. Zie

- nu ook M. van Hattum, *Lezingen en verhandelingen in 'Concordia et Libertate' (1769-1806) en 'Felix Meritis' (Dep. Letterkunde) (1779-1808, 1810-1832, 1865-1873)*. In eigen beheer uitgegeven, Amstelveen 1983.
- 86 Van der Hoop, Van Lennep, Heije en Kneppelhout bijv. ziet men langzaam groeien in belangrijkheid binnen het genootschapsleven.
- 87 Zie hiervoor W. van den Berg, 'Een bibliothecaris buiten zijn boekje(s)' in *Boeken verzamelen*, pp. 17/30.
- 88 We beschikken, dank zij een prijsvraag van Teylers Tweede Genootschap uit 1965, wel over een gedegen studie over de prijsmedaille (Herbert J. Erlanger, *Origin and development of the european price medal to the end of the XVIIIth century*, Haarlem 1975), maar afgezien van het pionierswerk van J.G. De Bruijn, *Inventaris van de prijsvragen uitgeschreven door de Hollandsche maatschappij der wetenschappen*, Haarlem/Groningen 1977, ligt het onderzoek naar de prijsvragen zélf nog grotendeels braak. Behalve aan een inventarisatie en inhoudelijke analyse hebben we behoefte aan een onderzoek naar de oorzaken van de prijsvragenmanie en de daarop gevolgde aversie. Ook hier verschaffen de genootschapsuitspraken belangrijk materiaal.
- 89 Daniel Roche, *Le siècle des lumières en province. Académies et académiciens provinciaux, 1680-1789*, 2 tomes, La Haye 1978.
- 90 Gianfranco Torcellan, 'Un tema di ricerca, Le academie agrarie nel settecento'. In: *Settecento Veneto e altri scritti storici*, Torino 1969, pp. 329/419 [aangehaald bij Im Hof].
- 91 Ulrich Im Hof, *Das gesellige Jahrhundert. Gesellschaft und Gesellschaften in Zeitalter der Aufklärung*, München 1982. Zie voor een aantal aanbevelingen met betrekking tot de uniformering van de beschrijving van Nederlandse genootschappen A. de Jonge en W.W. Mijnhardt, 'Het genootschapsonderzoek in Nederland' in *De negentiende eeuw* 7 (1983), pp. 253/259.